

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İSLAM TARİHİ VE
SANATLARI ANABİLİM DALI**

**XVI. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ YAPIŞTIRMA
KÜNDEKÂRİ KALEM İŞİ BEZEMELİ MAHFİL
TAVANLARI**

Yüksek Lisans Tezi

Leyla BENEK

Çorum 2019

XVI. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİ
YAPIŞTIRMA KÜNDEKÂRİ KALEM İŞİ BEZEMELİ MAHFİL
TAVANLARI

Leyla BENEK

Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam
Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Candan Nemlioğlu

ÇORUM-2019

KABUL VE ONAY

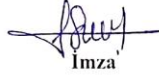
Leyla BENEK tarafından hazırlanan XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Yapıştırma Kündekâri Kalem İşi Bezemeli Mahfil Tavanları başlıklı bu çalışma, 06/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Başkan)
Prof. Dr. Abdülkadir DÜNDAR

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Danışman)
Prof. Dr. Candan NEMLIOĞLU

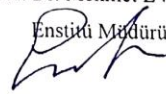
(Unvan, Adı ve Soyadı)
Dr. Öğrt. Ü. Esra KESKİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (06/09/2019)

Leyla BENEK

ÖZET

BENEK, Leyla. *XVI. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Yapıştırma Kündekâri Kalem İşi Bezemeli Mahfil Tavanları*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

XVI. yüzyıl Osmanlı Mimarisinde kündekâri (yapıştırma tekniği) mahfil tavanlarını konu edinen çalışmada, bu teknikle yapılmış nadir tavanlar olmaları hasebiyle ele alındı ve gün yüzüne çıkarılması amaçlandı. İncelenen mahfil tavanları kündekâri tekniğinin “Taklit Kündekâri” başlığı altındaki “Yapıştırma Kündekâri” özelliğini taşımaları nedeniyle kündekâri tekniğine geniş yer verildi ve bu sanat tanıtıldı.

Danışman hocam Prof. Dr. Candan Nemlioğlu'nun çalışma ve bulgularından yararlanılarak konu ele alındı. Tez içinde mevcut bilgilerin kapsamı genişletilerek araştırma derinleştirildi.

Yapıştırma kündekâri tekniği ile yapılmış mahfil tavanları bu çalışmada tespit edilebildiği kadarıyla; İstanbul Eminönü Rüstem Paşa Câmî, İstanbul Kadırga Sokullu Mehmed Paşa Câmî, İstanbul Üsküdar Atik Valide Sultan Câmî ve Manisa Muradiye Câmîinde yer almaktadır. Rüstem Paşa ve Atik Valide Sultan Câmîinde ikişer olmak üzere toplam altı mahfil tavanı bulunmaktadır.

Bu çalışmada sözü edilen mahfil tavanlarının Türk-İslam sanatı içerisindeki ahşap sanatı bağlamında karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapıldı. Araştırma sonucunda çıkan bulgular ve öneriler ele alındı. Bu çalışma ileride yapılacak çalışmalar için de bir kaynak veri olma özelliği taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: XVI. Yüzyıl, Mahfil Tavanları, Kündekâri,

ABSTRACT

BENEK, Leyla. *Kundekari Mahfil Ceilings by Joining and Engraving Art in 16th century Ottoman Architecture, (Master Thesis), Çorum, 2019.*

In this study which is subjected of the 16th century Ottoman Architecture künde-kâri (Joining technique) mahfil ceilings, it was aimed to unearth these ceilings because they are infrequent ceilings constructed by this technique. Examined mahfil ceilings has characteristics of “Joined Künde-kâri” which is under the title of “Imitation Künde-kâri”, so that the technique of künde-kâri was placed extensively and this art was introduced in this thesis.

This thesis was studied by means of my advisor Professor Dr. Candan Nemlioğlu's studies and findings. The scope of the existing information in the thesis was expanded and the research was deepened.

As far as it can be determined in this study, the mahfil ceilings made by joined künde-kâri technique are constructed in Istanbul-Eminönü Rüstem Pasha, İstanbul-Kadırga Sokullu Pasha, İstanbul-Üsküdar Atik Valide Sultan and Manisa Muradiye Mosque. Rüstem Pasha and Atik Valide Sultan Mosque have two mahfil ceilings, totally six mahfil ceilings exist.

In this study, the comparative evaluation of the mahfil ceilings mentioned in the context of wooden art in Turkish-Islamic art was made. The findings and recommendations of the research were discussed. This study is also a source of data for future studies.

Key words: 16th Century, Mahfil Ceilings, Künde-kâri

TEŞEKKÜR

Bu tez çalıőmasına, ILH19004.18.001 numaralı proje kapsamında vermiş oldukları destekten dolayı, Hitit Üniöersitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
RESİMLER LİSTESİ	viii
ÇİZİMLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	xii
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM (ANADOLU) AHŞAP SANATININ KISA BİR TARİHÇESİ

1.1. AHŞAP SANATI TEKNİKLERİ	8
1.1.1. Oyma	9
1.1.1.1. Derin Oyma.....	9
1.1.1.2. Çift Katlı Oyma	10
1.1.1.3. Eğri Kesim	11
1.1.2. Kakma.....	11
1.1.3. Kafes.....	12
1.1.3.1. Çıtalarla Yapılan Kafes Tekniği	12
1.1.3.2. Şebekeli Oyma (Ajur) Tekniği	12
1.1.4. Tarsi.....	13
1.1.5. Kündekâri Tekniği.....	14
1.1.5.1. Hakiki Kündekâri	15
1.1.5.2. Taklit Kündekâri	17
1.1.5.2.1. Çakma ve Kabartma Kündekâri.....	17
1.1.5.2.2. Tamamen Çakma ve Yapıştırma Kündekâri.....	17
1.1.6. Kazıma Tekniği	18
1.1.7. Ahşap Boyama.....	18

1.2. MAHFİL	19
--------------------------	-----------

İKİNCİ BÖLÜM

KALEM İŞİ TEKNİĞİ

2.1. KULLANILAN MALZEME.....	20
2.2. UYGULANAN TEKNİK.....	21
2.2.1. Ahşap Üzeri Kalem İşleri	21
2.2.2. Edirnekâri	22
2.2.3. Bez ve Deri Üzeri Kalem İşleri	22
2.3. KULANILAN MOTİF VE DESENLER.....	22
2.3.1. Hatâyî	22
2.3.2. Yaprak	23
2.3.3. Yarı Üslûplaştırılmış Çiçekler.....	23
2.3.4. Bulut	23
2.3.5. Rûmi	23
2.3.6. Münhani.....	24
2.3.7. Goncagül.....	24
2.3.8. Çintemâni	24
2.3.9. Natüralist Çiçekler.....	24
2.4. XVI. YÜZYIL OSMANLI KALEM İŞLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

3.1. YAPIŞTIRMA KÜNDEKÂRİ TEKNİĞİYLE YAPILMIŞ MAHFİL TAVANLARI.....	26
3.1.1. RÜSTEM PAŞA CÂMİİ.....	27
3.1.1.1. Yapı İle İlgili Genel Bilgiler	27
3.1.1.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri:	28
3.1.2. KADIRGA SOKULLU MEHMET PAŞA CÂMİİ.....	37
3.1.2.1. Yapı İle İlgili Genel Bilgiler	37
3.1.2.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri:	37
3.1.3. ATİK VALİDE SULTAN CÂMİİ	45
3.1.3.1. Yapı ile İlgili Genel Bilgiler	45
3.1.3.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri	45

3.1.4. MANİSA MURADİYE CÂMİİ	54
3.1.4.1. Yapı ile İlgili Genel Bilgiler	54
3.1.4.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri	54
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	61
SONUÇ	65
KAYNAKÇA.....	67

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1: Ankara Alâaddin Câmî Minberi kapı köşelikleri.....	9
Resim 2: Siirt Ulu Câmî minber, Ankara Etnografya Müzesi.....	10
Resim 3: Ankara Alâaddin Câmî Minberi Kitabesi.....	10
Resim 4: II. Kılıçarslan Türbesi Ahşap Kapı Kanadından Detay.....	11
Resim 5: Konya Beyşehir Eşrefoğlu Câmî Minber Detayı.....	12
Resim 6: Damsaköy Taşkınpaşa Câmî Minberi.....	13
Resim 7: Çorum Muzaffer Paşa Câmî Minberi.....	14
Resim 8: Kündekâri Parçaları.....	16
Resim 9: Tamamlanmış Kündekâri Kapı Göbeği.....	16
Resim 10: Çorum Ulu Câmî Minberi.....	17
Resim 11: Ankara Ahi Elvan Câmî Minberi.....	18
Resim 12: Rüstem Paşa Câmî sağ ve sol mahfil.....	28
Resim 13: Rüstem Paşa Câmî sağ mahfil alttan görünüm.....	29
Resim 14: Rüstem Paşa Câmî sağ mahfil alt tavanı.....	31
Resim 15: Rüstem Paşa Câmî sol mahfil tavan göbeği alttan görünüm.....	34
Resim 16: Rüstem Paşa Câmî sol mahfil detay.....	35
Resim 17: Rüstem Paşa Câmî sol mahfil bordür ve detay.....	35
Resim 18: Rüstem Paşa Câmî sol mahfil tavanı alttan.....	36
Resim 19: Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil genel görünüm.....	38
Resim 20: Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil alt tavan orta göbek.....	39
Resim 21: Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil tavan alttan görünüm.....	40
Resim 22: Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil tavan orta göbek detay.....	41
Resim 23: Sokullu Mehmed Paşa Câmî bir ucu sivri altıgen detay.....	42
Resim 24: Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil altıgen detay.....	43

Resim 25: Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil düzgün olmayan sekizgen alan.....	44
Resim 26: Atik Valide Sultan Câmî sağ mahfil tavanı genel görünüm.....	47
Resim 27: Atik Valide Sultan Câmî sağ mahfil yıldız detay.....	47
Resim 28: Atik Valide Sultan Câmî sağ mahfil tavanı alttan görünüm.....	48
Resim 29: Atik Valide Sultan Câmî sağ mahfil göbek detay.....	49
Resim 30: Atik Valide Sultan Câmî sağ mahfil sekizgen alan detay.....	50
Resim 31: Atik Valide Sultan Câmî sol mahfil genel görünüm.....	51
Resim 32: Atik Valide Sultan Câmî sol mahfil tavanı alttan görünüm.....	52
Resim 33: Atik Valide Sultan Câmî sol mahfil bir ucu sivri altıgen detay.....	53
Resim 34: Manisa Muradiye Câmî mahfil genel görünüm.....	56
Resim 35: Manisa Muradiye Câmî mahfil orta göbek.....	56
Resim 36: Manisa Muradiye Câmî mahfil alt tavanı.....	57
Resim 37: Manisa Muradiye Câmî mahfil tavan göbek detay.....	58
Resim 38: Manisa Muradiye Câmî mahfil tavan bir ucu sivri dörtgen pafta.....	59
Resim 39: Manisa Muradiye Câmî mahfil tavanı bordür detay.....	60

ÇİZİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Çizim 1: Rüstem Paşa Câmî Sağ Mahfil Tavanı Geometri Çizimi.....	31
Çizim 2: Rüstem Paşa Câmî Sağ ve Sol Tavana Ait Motif Çizimi.....	32
Çizim 3: Rüstem Paşa Câmî Sağ Mahfil Tavanı Selvi Ağacı ve Hatâyî Motif Çizimi.....	32
Çizim 4: Rüstem Paşa Câmî Sağ Mahfil Tavanı Hatâyî ve Lale Motif Çizimi.....	33
Çizim 5: Rüstem Paşa Câmî Sol Mahfil Tavanı Selvi Ağacı ve Penç Motif Çizimi.....	33
Çizim 6: Rüstem Paşa Câmî Sol Mahfil Tavanı Geometri Çizimi.....	36
Çizim 7: Sokullu Mahmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Geometri Çizimi.....	40
Çizim 8: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Orta Göbek Detay Çizimi.....	41
Çizim 9: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Bir Ucu Sivri Altıgen Detay Çizimi.....	42
Çizim 10: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Altıgen Detay Çizimi.....	43
Çizim 11: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Sekizgen Alan Çizimi.....	44
Çizim 12: Atik Valide Sultan Câmî Sağ Mahfil Tavanı Geometri Çizimi.....	48
Çizim 13: Atik Valide Sultan Câmî Sağ Mahfil Tavanı Göbek Detay Çizimi.....	49
Çizim 14: Atik Valide Sultan Câmî Sağ Mahfil Tavanı Sekizgen alan Detay Çizimi.....	50
Çizim 15: Atik Valide Sultan Câmî Sol Mahfil Tavanı Geometri Çizimi.....	52

Çizim 16: Atik Valide Sultan Câmî Sol Mahfil Tavanı Altıgen Detay	
Çizimi.....	53
Çizim 17: Manisa Muradiye Câmî Mahfil Tavanı Geometri	
Çizimi.....	57
Çizim 18: Manisa Muradiye Câmî Mahfil Tavanı Göbek Detay	
Çizimi.....	58
Çizim 19: Manisa Muradiye Câmî Mahfil Tavanı Bir Ucu Sivri Dörtgen Alan	
Çizimi.....	59
Çizim: 20: Manisa Muradiye Câmî Mahfil Tavanı Bordür Detay	
Çizimi.....	60

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
Ar.	:Arapça
Bkz.	:Bakınız
BİSAV	:Bilim Sanat Vakfı
c.	:Cilt
Ed.	:Editör
Foto.	:Fotoğraf
F.	:Farsça
İSAM	:İslam Araştırmaları Merkezi
Md.	:Madde
S	:Sayı
TDKY	:Türk Dil Kurumu Yayınları
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TKAEY	:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
Yay.	:Yayınları
y.t.y.	:Yayın tarihi yok
y.y.	:Yayın yok

ÖN SÖZ

Sanat bir milletin hayata bakışını onu yorumlayışını ve değer katışını gözler önüne seren bir kültür birikimidir. Sanat insanoğlunun kendini en güçlü ifade ediş tarzlarından biridir. Bu ifade ediş tarzında Paganizm, Hinduizm ve Hristiyanlık gibi bazı dinler, süsleme sanatlarında insan ve hayvan tasvirine çok fazla yer vermişken İslam sanatı tasvire olan mesafeli duruşu nedeniyle daha çok bitkisel ve geometrik bir üslup benimsemiştir.

İslam sanatının soyut sanat anlayışı soyut matematikle uyum sağlamış mimari ve süsleme alanında güçlü yorumlar kendini göstermiştir. Geometrik düzenlemelerde çizgiler, desenli düzenlemelerde ise motifler gelişi güzel çizilmemiş hepsi bir ölçü ve düzenin eseri olmuştur.

Teze konu olan taklit künde-kâri başlığı altındaki yapıştırma künde-kâri mahfil tavanları da bu anlamda eşsiz bir örnek teşkil eder. Bu çalışmanın tavanlar üzerinde yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlaması en büyük temennidir.

Araştırma ve çalışmalarım esnasında bana destek olan ve yardımlarını esirgemeyen, yanlışlarımı düzelten ve beni yönlendiren tez danışmanım Prof. Dr. Candan NEMLİOĞLU hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR ve Dr. Öğr. Ü. Esra KESKİN hocalarıma, İngilizce özet için Sultan ŞAHİN'e, bu uzun süreçte bana destek olan aileme, tüm dost ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Mayıs 2019

Leyla BENEK

GİRİŞ

"Gurbetten sılıya giden yolda insana rehberlik eden ve onu gerçeklikten uzaklaştırıp hakikate yaklaştıran din ve irfan sanattan farklı bir yöne doğru uzanır. Din ve irfan buradaki sabırsızlığı ve burada olmayan bir yere kaçış arzusunu dile getirme felsefesi iken, sanat burada kalma felsefesidir".¹ Bir nevi fiziksiz metafizik olamayacağını, tanrıya giden yolun bu dünyadan geçerken ortaya konan her türlü iyi/güzel/doğru eylemlerle olacağını, ruhu doyuran en önemli şeylerden birinin de sanat olduğunu anlatan bu satırlar, "Kim ki nihai güzelliğin/iyiliğin gerçekliğine inanır onu doğrularsa biz de onu kolaya hazırlarız"² ilahî kelâmını tefsir eder niteliktedir.

Türk mimarisinde ve süsleme sanatlarında süsleme motiflerinin genellikle doğadan alındığı görülür. Çiçekler, dallar, yapraklar geniş bir alanda kullanılmışken ağaçlar da önemli bir yere sahiptir. Türklerde "dağlar ve ağaçlar göğün zirvesinden su dibine varan bir eksen gibi düşünülmüş ve gök ile yer suyu birleştiren bir ibadet yeri olarak görülmüştür. Dağın tepesinde gök ayini yapılır ve gök ayini Gök Tanrı'nın temsilcisi hükümdar tarafından yönetilirdi. Bu ayinde her sülalenin bir ağacı olur, o ağacın ayini yapılır ve ağaç ayin yapılan dağa dikilirdi".³

Türklerdeki bu doğa ve özelde ağaç sevgisi ve ona olan ilgi İslamiyet'ten sonra da devam etmiş Osmanlı süsleme sanatlarında hem yaşamın hem ölümün sembolü olarak işlenmiştir.

"Ben ki mi'mâr-ı mübârek-makdemem
Ben ki pîr-i hânkâh-ı 'âlemem;
Hak bilür yapdum nece beyt-i ilâh
Neçe bin mihrâb kıldum secdegâh;
Hamdülillâh saklayup İslâmumı
'Adl ile hüküm eyledüm ahkâmumı;
Hasb-i hâlüm anlaman kasd-i riyâ
Umarın kim edeler hayr du'â;
Mâlı olanlar eder câmi' binâ

¹ Ali Şeriatî, *Sanat*, (Ankara: Fecr Yay. 2012), 99.

² Kur'an-ı Kerim 92:7.

³ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2004), 26-27.

Bir du'â muhtâcudur bay u gedâ;

Bende umar anlara ola yakın

Rahmetullâhi 'aleyhim ecma'în"⁴

XVI. yüzyıl mimarisi Mimar Sinan ve onun yaptığı eşsiz eserlerin çağdır denilse hatalı olmaz. *Tezkiretü'l-Bünyan*'da geçen yukarıdaki beytin ilk cümlesinde, "ben ki gelişi uğurlu bir mimarım" derken Mimar Sinan yaptığı eserlerin üstün mimarî özelliğine işaret ediyor gibidir.

"İslam'ın, esas vazifesinin dünyayı güzelleştirmek olduğu hususundaki vurgusu, insanların yerleştikleri çevrenin güzel çevreler olmasını inancın bir zarureti olarak ortaya koyar."⁵

Osmanlı sanatı kalem işi tezyinatını kubbelerde, duvarlarda, kemer, tonoz ve pandantiflerde, giriş kapı üzeri tavanlarında, pencere çevrelerinde, müezzin, hünkâr ve kadınlar mahfili tavanlarında, dolap kapılarında kullandı. Kalem işi uygulandığı yere göre teknikleri değişiklik gösterir. Duvar, kubbe, tonoz gibi yerlerde sıva üzeri kalem işi tekniği kullanılırken, kapı saçakları, pencere söveleri, mahfil tavan ve parmaklıklarında ahşap veya bez üzeri kalem işleri, mermer mihrap, minber gibi bölümlerde taş üzeri kalem işlerinin uygulandığı görülür.

Ağaç işçiliğinin eşsiz örneklerinden birini yansıtan kündekârî tekniğinin yapıştırma tarzının, kalem işiyle birlikte kullanıldığı alanlar vardır. Bu alanlardan biri de XVI. yüzyıl Mimar Sinan eseri olan tezin özet kısmında adı geçen câmilerin mahfil tavanlarıdır.

Tezde, fotoğraf ve çizimler konunun daha iyi kavranması ve konudan uzaklaşmaması için metnin içinde verildi. Fotoğrafların kime ait oldukları altlarında isim ve soy isimleri ile belirtildi.

Tezin yazımı üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ahşap sanatının tarihi gelişimi ve ahşap sanatında uygulanan teknikler işlendi.

İkinci bölümde kalem işi tarihi, teknik ve uygulama yöntemleri ele alındı. Üçüncü bölüm olan katalog bölümünde teze konu olan İstanbul-Eminönü Rüstem Paşa, İstanbul-Kadırga Sokullu Paşa, İstanbul-Üsküdar Atik Valide Sultan ve Manisa Muradiye Câmi mahfil tavanlarının bulunduğu câmiler hakkında bilgiler verildi.

⁴Sâi Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı:Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, Haz. Hayâti Develi, Samih Rifat, (İstanbul: 2002), 152.

⁵Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak* (İstanbul: Timaş Yay. 2012), 5.

Autocad programı ile tavanların örnek motif çizimleri yapıp kalem işleri irdelenmeye çalışıldı. Dördüncü bölümde ise sonuç ve değerlendirme yer almaktadır.

ARASTIRMAYLA İLGİLİ KAYNAKLAR HAKKINDA

Taklit künde-kâri mahfil tavanları ve kalem işleri ile ilgili araştırma yapılırken ahşap sanatı, künde-kâri ve kalem işi ile ilgili doğrudan ve dolaylı kaynaklar taranıp incelendi. Bu kaynaklar arasında kitaplar, ansiklopediler, tezler ve makaleler yer aldı. Bazı ana kaynaklar şu şekildedir;

KERAMETLİ, Can, Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef Bağ ve Fildişi Kakmalar, Ankara, 1961.

Osmanlı dönemi ağaç işçiliğine değinen çalışma, ahşap sanatı tekniklerine yer verir ve yüzyıllara göre örneklendirir.

ÖNEY, Gönül, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri, İstanbul, 1970.

Eser, künde-kâri tekniğine genişçe yer verir. Kabartma, eğri kesim, kafes, kakma ve ahşap boyama tekniklerini ahşap teknikleri başlığı altında inceler.

AKAR, Azade ve Cahide Keskiner, Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif, İstanbul, 1978.

Türk tez-yinat tarihinde motif oluşumu, gelişimi ve çizim kuralları ve kullanılan araç gereçler hakkında bilgiler yer almaktadır.

TANMAN, M. Baha, Atik Valide Külliyesi, 1988.

Atik Valide Külliyesi hakkında ayrıntılı bilgiler veren eser, câminin geçirdiği restorasyonları da konu edinir.

BOZER, Rüstem, 15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar, 1992.

NEMLİOĞLU, Candan, Göçeli (Gökçeli) Câmî, Konya, 2002.

NEMLİOĞLU, Candan, Üsküdar Atik Valide Sultan Câmî Özgün Kalem İşleri, İstanbul, 2003.

Atik Valide Sultan Câmî hakkında mimari özellikleri, mimarı, nakkaşı ve kalem işleri hakkında ayrıntılı bilgi veren eser, bu câminin Türk-İslam sanatındaki yeri ve değerini konu edinir.

BOZER, Rüstem, Ahşap Sanatı, Ankara, 2006.

Eser, ahşap sanatının gelişimini irdeleyerek künde-kâri sanatı hakkında geniş bilgiye yer verir. Diğer ahşap sanatı teknikleri olan kakma, oyma ve kafes tekniğine değinir.

NEMLİOĞLU, Candan, Süleymaniye Câmî ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Türbesindeki Kalem İşlerinin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri, İstanbul, 2007.

Yapının mimari özelliğini ve kalem işlerini konu edinen eser, kalem işinde kullanılan malzeme ve kalem işinin teknik özellikleri hakkında bilgi verir.

NEMLİOĞLU, Candan, Kastamonu Kasaba Köyü Mahmud Bey Câmî Kalem İşi Bezemeleri, 2009.

ÜNVER, Süheyl, Türk Süsleme Sanatları, İstanbul, 2010.

Türk süsleme sanatlarının genel hatlarıyla tanıtıldığı giriş bölümünden sonra görsel örnekler yer verilmiş, ayrıntılı bir şekilde Türk tezyinatında halkâri üslûbu işlenmiştir.

KOÇ, S. Bayhan, Rûmi Motifin Tarihçesi, İstanbul, 2015

Rûmi motifinin tarihçesi hakkında bilgi veren kitap, ayrıntılı olarak rûmi çeşitlerine örnekler vermiş, çizim kurallarını genişçe konu edinmiştir.

BAYSAL, A. Fuat, Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri, Konya, 2017.

Tezyinat sanatında kalem işi sanatının tanıtılıp genişçe açıklandığı çalışmada, kalem işlerinin uygulama alanları, teknik ve yöntemleri, uygulanan malzemeler hakkında bilgiler verilmiştir.

Ana kaynakların yanı sıra şu kaynaklardan faydalanıldı;

DEMİRİZ, Yıldız, Osmanlı Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler, İstanbul, 1986.

Katalog bilgi niteliğinde olan kitapta, kütüphanelerdeki ve özel koleksiyonlardaki çiçekler hakkında bilgiler verilip, çiçek çeşitleri ve bu çiçeklerin kitap sanatında kullanım alanları hakkında bilgiler sunulmaktadır.

ASLANAPA, Oktay, Türk Sanatı, İstanbul, 2011.

Türk sanatının İslam öncesi ve sonrasının anlatıldığı eserde, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemi sanatları anlatılıp eserlerle ilgili geniş bilgilere yer verilmektedir.

Görsel örneklerin yoğunlukla kullanıldığı kitap, *kâti*, *Edirnekâri* gibi üsluplara yer vermiştir. Kitap, *sebiller* ve *hamamlara* örnekler verdikten sonra *kâğıthaneler* hakkında bilgiler verir.

KUBAN, Doğan, Osmanlı Mimarisi, 2016.

Osmanlı mimarisinin oluşumu, yapıların genişçe ele alındığı ve dönemlere göre Osmanlı mimarisinin tanıtıldığı eser, Mimar Sinan'dan önceki ve sonraki mimariler

üzerinde duruyor. Batılılaşma etkileri ve bu etkiler sonucunda gelişen tarzların anlatımıyla eser son bulur.

Kalem işleri sanatının tarihçesi, kullanılan malzemeler ve uygulama yöntemleri için, S. İrteş'in "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını", A. F. Baysal'ın "Osmanlı Câmi Mimarisinde İç Mekân Kalem İşi Tezyinat", "Eşrefoğlu Câmi Ahşap Üzeri Kalem İşleri" makalelerinden faydalanıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İSLAM (ANADOLU) AHŞAP SANATININ KISA BİR TARİHÇESİ

Türk boyları Anadolu'ya XI. yüzyıldan itibaren gelmeye başladılar. İlk Anadolu Selçukluları ile başlayan Anadolu'daki Türk-İslam sanatı kendi üslubunu oluşturmasının yanı sıra önceki medeniyetlerin sanat anlayışından etkilendi. Anadolu sanatı ilk eserlerini Artuklular (1098-1234), Saltuklular (1092-1202), Danişmendliler (1092-1178), Mengücekliler (1118-1252) gibi devletler eliyle verdi. XIV. yüzyılda yirmiden fazla kurulan Beylik Dönemi sanatıyla devam eden sanat anlayışı Osmanlı Sanatına zemin hazırladı. Osmanlı ahşap sanatı, Selçuklu ahşap sanatının izlerini taşımakla birlikte kendine has üslûbunu da oluşturdu.⁶ Kündekâri tekniği de Selçuklular ve Beylikler dönemi ahşap işçiliğinin öne çıkan tekniklerindedir. 12. ve 13. yüzyılda bu alanda önemli eserler verildi. Osmanlı ahşap sanatı bu tekniği devam ettirdi ve kakma tekniği uygulaması ile bu sanatı zenginleştirdi.

Anadolu'da bulunan en erken ahşap üzeri boyama tekniği örnekleri Samsun-Çarşamba Göçeli Câmii'nde (1206) yer alır. Kalem işi bezemeler direklerin yüzeyleri, mertek araları ve tavanda görülür.⁷ Bir diğer örnek Eskişehir Sivrihisar Ulu Câmii'nde ahşap direklerin üzerlerindedir.⁸ Beyşehir Eşrefoğlu Câmii'n (1299) kalem işi örnekleri ise yoğunlukla harim bölümünde bulunmaktadır. Sütun başlıkları, mertek üzerleri ve mahfil tavanı aynalıkları eşsiz güzellikteki kalem işlerini yansıtır.⁹ Kastamonu-Kasaba Köyü Mahmud Bey Câmî (1366) erken kalem işlerine örnek teşkil eder. XIV. yüzyıl kalem işi bezemelerinin yanı sıra XVII. yüzyıl bezemelerinden de örnekler bulunur.¹⁰

Osmanlı devrine ait erken örnekler Bursa'da yer alan II. Murad Han türbesindeki (1451) ahşap saçaklarda bulunur.¹¹

⁶H. Örcün Barışta, *Türk El Sanatları*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2015), 336.

⁷Candan Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Câmî", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri-I*, (Konya: 2001), 127.

⁸Haşim Karpuz, "Anadolu Selçuklu Mimarisi", (Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yay., 2001), 131.

⁹Ali Fuat Baysal, "Eşrefoğlu Câmî Ahşap Üzeri Kalem İşleri" *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

¹⁰Candan Nemlioğlu, "Kastamonu Kasaba Köyü Mahmud Bey Câmî Kalem İşleri Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri", *13. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*, (Denizli: 2009), 464.

¹¹Ali Fuat Baysal, "Türk Tezyinatında Kalem İşleri", *Klasik Sanatlar Yıllığı*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 133.

1.1. AHŞAP SANATI TEKNİKLERİ

Ahşap, yapı elemanları içinde bir takım işlemlerden geçirilerek dayanıklı hale getirilebilen bir malzemedir. Bu işlemlerden biri de ahşabı suya doyurma ve pişirme (olgunlaştırma) işlemidir. Ağacın işlenme sürecini Bozer doktora tezinde, şöyle aktarır:

Her ağacın ayrı özelliği vardır. Ahşap işlerinde sert ağaç kullanılır. Abanoz, ceviz, kayısı, meşe, armut gibi. Çünkü yumuşak ağaç lifli olduğundan kaliteli işçilik yapılamaz. İşlenecek ağaç elli yaşından aşağı olmamalıdır. Daha önce kesilirse eser uzun süreli dayanmaz. Ağaç kesilip dalları temizlendikten sonra, aynı yerdeki bir ızgara üzerinde bir ay bekletilir. Kabuğu soyulup parçalara ayrılır. Ağacın su doygunluğunu sağlamak ve kendi suyunu aldırarak için şelalenin altına konulur. Burada sürekli hareket halinde olması gerekir, durgun suya konulmaz. Bu işlem bir yıl devam eder. Sonra tabanı seyrek topraklı, güneş görmeyen bir yerde ızgaraya alınır. Burada ağacın hemen kurummasını önlemek için toprak her sabah sulanarak belli bir nem sağlanır. Bu işlem bir yıl sürer. Daha sonra kalas haline getirilir ve çürümüş hayvan gübresi içine (tercihen koyun gübresi) kat kat döşenir ve gömülür. Bu yapılırken kalasların birbiriyle temas etmesi önemlidir. Gübrede kalma süresi iki yıldır. Gübre hem renk verir hem de ahşabı pişirir. Yukarıda anlatılan işleme “Fırınlama” denir. Ağaç bu şekilde işlenmeye hazır hale gelir, fakat iyice sertleşir. İşleme sırasında oymaların kolay yapılabilmesi için yüzeye fırça ile bolca badem yağı sürülür. Bu işlem yüzeyi yumuşatır. Oyma işlemi bitince, ahşabın sertleşmesi ve uzun süreli dayanabilmesi için, 1 kg. badem yağı, 1 kg. ardıç katranı, 1 kg. çam petrolü, 1 kg. zeytinyağı karıştırılıp esere üç kez sürülür. Bu karışım eseri hem besler hem de renk verir. Ayrıca yüzeyde bir tabaka oluşturmadığı ve ahşabın nefes almasını sağladığı için de kurtlanma olmaz. Badem yağında siyanür, zeytinyağı, katran ve çam petrolünde asit vardır. Bunlarla işlem gören ahşap kurtlanmaz. Modern zamanlarda kullanılan vernik ve yağlıboya yüzeyde bir tabaka teşkil ettiğinden, ahşabın içten kurtlanmasına sebep olur.¹²

Ahşap sanatlarıyla ilgili sınıflama yapılırken kaynaklarda bazı farklılıklar dikkat çekicidir. Ahşap süsleme tekniklerinde genel kabul görmüş olan Öney’in sınıflaması, *kündekâri*, *oyma*, *kafes*, *kakma*, *boyama tekniği* şeklinde beş başlık altında toplanırken¹³, Arseven, *kesme*, *oyma*, *kakma*, *kündekâri*, *tarsi*’ ve *sedefkâri tekniği* olarak altı başlık altında incelemiştir.¹⁴ Bozer ise bu sayılanlara *kazıma* tekniğini eklemiştir.¹⁵

¹²Rüstem Bozer, “15. Yüzyıl Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi ABD, 1992), 15.

¹³Gönül Öney, “Anadolu’da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı* 3, sy. 1, (1970): 135-149.

¹⁴Bozer, *a.g.e.*, 19.

¹⁵Bozer, *a.g.e.*, 25.

1.1.1. Oyma

Anadolu Selçukluları tarafından geliştirilen oyma tekniği, keskin uçlu bir kalemle ahşabın üzerine çizilen desenin oyularak meydana çıkarılmasıdır. Daha çok minber kapılarında, kitabelerinde, korkuluklarında, pencere ve kapı kanatlarında, sandık, kürsü ve rahlelerde görülen bu işçilik *derin oyma*, *çift katlı oyma*, *eğri kesim* olmak üzere üç ana başlığa ayrılır.¹⁶

1.1.1.1. Derin Oyma

Kendi içinde *düz satırlı derin oyma* ve *yuvarlak satırlı derin oyma* olarak ikiye ayrılır. Neccar (ahşap ustası) oymayı aynı seviyede düz bir satır olacak şekilde yaparsa *düz satırlı derin oyma*, (örnek; Ankara Alâaddin Câmî Minberi kapı köşelikleri (1197) (Resim 1) ona nispeten daha yuvarlak yaparsa *yuvarlak satırlı derin oyma* (örnek; Siirt Ulu Câmî minber kitabesi (13. yüzyıl) (Resim 2) olarak isimlendirilir.¹⁷

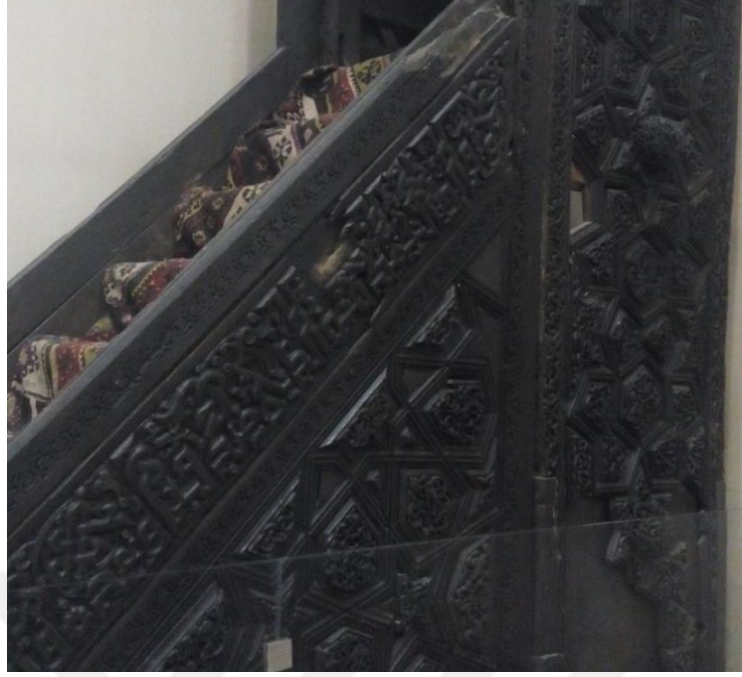

Resim 1: Ankara Alâaddin Câmî Minberi kapı köşelikleri (Foto: Mustafa Cambaz, 2011)¹⁸

¹⁶Öney, *a.g.m.*, 141.

¹⁷Erdem Yücel, "Selçuklu Ağaç İşçiliği", *Sanat Dünyamız* 2, sy. 4, (1975): 3.

¹⁸ Bknz; Mustafa Cambaz'a aid fotoğraflar için <http://www.mustafacambaz.com/> .

Resim 2: Siirt Ulu Câmi minber, Ankara Etnoğrafya Müzesi (Foto: Leyla Benek 2019)

1.1.1.2. Çift Katlı Oyma

Bu teknikte düz satırlı ve yuvarlak satırlı derin oyma birlikte kullanılır. Süslemeyi zengin gösteren ve yüzeyi tamamen kaplayan bu oyma tekniği genellikle kitabeler ve yazılarda uygulanmıştır. Çift katlı oyma tekniğinde alt zemin düz satırlı, üstündeki oyma ise yuvarlak satırlı olabildiği gibi ikisinin de aynı teknikle oyulduğu eserler de gözlemlenebilmektedir, (örnek; Ankara Alâaddin Câmi minberi (1197) yapım kitabesi¹⁹ (Resim 3).

Resim 3: Ankara Alâaddin Câmi Minberi Kitabesi (Foto: Mustafa Cambaz, 2011)

¹⁹Öney, *a.g.e.*, 142.

1.1.1.3. Eğri Kesim

Eğri kesimin ilk örnekleri 11. yüzyılda Samarra'da, daha sonra sırasıyla İran, Suriye ve Kuzey Afrika'da görülür.²⁰Bu teknikte motifler zemine eğimli olarak oyulur ve birbiriyle kesişir.²¹ Zeminde kesişen eğimler aynı zamanda motifin kenarlarını oluşturur. (Resim 4)

Resim 4: II. Kılıçarslan Türbesi Ahşap Kapı Kanadından Detay (Rüstem Bozer 1992, 229)²²

1.1.2. Kakma

“Bir malzemenin yüzeyinde açılan yuvalara gümüş, altın, sedef, fildişi gibi maddeler kakılıp oturtularak yapılan süsleme işi”.²³

Osmanlı ahşap sanatında, Selçuklu sanatının çatma, oyma ve diğer tekniklerini devam ettirmesinin yanı sıra sedef; "istiridye veya midye gibi deniz hayvanlarının kabuğunda bulunan pırlıtlı beyaz sert madde"²⁴, bağa; kaplumbağa kabuğu²⁵, fildişi, kemik, şimşir, altın, zümrüt, yakut gibi değerli taş kakma tekniklerini kullanmışlardır. Kakma, kapı pencere kanatlarında, minberlerde, taht ve sandıklarda, rahle ve küçük el eşyalarında kullanılan bir tekniktir. Anadolu'da ilk olarak 13. yüzyıl sonları Beyşehir Eşrefoğlu Câmi (1299) minber yan aynalıklarında kabaralı yıldız kolları üzerinde görülür (Resim 4).

²⁰Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1982), 57.

²¹Rüstem Bozer, *Eğri Kesim Tekniğine Anadolu'dan Bir Örnek:II. Kılıçarslan Türbesi'nin Ahşap Kapı Kanatları*, 9. Vakıf Haftası Kitabı, (Ankara: Vakıflar Genel Müd. Yay., 1992), 229.

²²Bozer, *a.g.e.*, 229.

²³Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. (İst.: Yem Yay., 2010), “Kakma” md., 24.

²⁴İsmail Parlatur, N. Gözaydın, H. Zülfiyar, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: TDKY, 1998), 1929.

²⁵Parlatur, *a.g.e.*, 192.

Resim 5: Konya Beyşehir Eşrefoğlu Câmi Minber Detayı (Foto: Mustafa Cambaz, 2011)

1.1.3. Kafes

Kafes tekniği bir taraftan bakıldığında diğer taraf görülecek şekilde yapılan işçiliktir. İki kısımda incelemek mümkündür.²⁶

1.1.3.1. Çıtalarla Yapılan Kafes Tekniği

Bu grupta, kompozisyon, çıtaların belirlenen geometrik şekillerde birbirine çakılması veya yuvalar açılarak geçirilmesi ile uygulanır. Minber korkulukları ve minber kapı üstlerinde daha çok görülür.

1.1.3.2. Şebekeli Oyma (Ajur) Tekniği

Motifler ahşap yekpare bir levhaya işlenir ve aralarda kalan kısımlar oyularak çıkartılır. Oymalar geometrik şekilli olabildiği gibi bitkisel motifler de kullanılmıştır. Can Kerametli *şebekeli oyma (ajur) tekniğini kafes tekniği* içinde saymaz ve onu ayrı bir başlıkta inceler. Hatta *ajur tekniğinin kafes* ile karıştırılmaması gerektiğini *kafes tekniğinin* tek tek çubuklar kullanılarak yapıldığını, *ajurun* ise zeminsiz bir oyma olduğunu, süslemenin örgesine göre yer yer oyularak yapıldığını söyler.²⁷

²⁶Rüstem Bozer, “Ahşap Sanatı”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Der. Ali Uzay Peker, Kenan Bilici, (Turizm Bakanlığı Yay.,y.t.y.), 540.

²⁷Can Kerametli, “Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağa ve Fildişi Kakmalar”, *Türk Etnografya Dergisi*, sy. 4 (1962): 10.

1.1.4. Tarsi

Tarsi’; (Ar.) ra-sa-a (fiil kökünden müştak), bir şeyi süslemek, bezemek²⁸, mücevher kakmak²⁹. Doğan Hasol *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*’nde *tarsi*’i “fildişi, sedef, bağa, ahşap ve metal parçaları bir yüzeye yapıştırarak yapılan bezeme”³⁰ olarak açıklar. *Tarsi*’ sanatının *kakma* sanatından farkı, sedef, bağa, ahşap, fildişi gibi malzemelerin ahşap yüzeyine yapıştırılmasıdır, *kakma* ise bu parçaların oyulan veya yarık açılan ahşaba kakılarak sabitlenmesidir. En erken örneklerinden biri Ürgüp Damsaköy Taşkınpaşa Câmi Minberi (XIV.yy) ahşap üzeri kemik yapıştırma düzeni³¹ (Resim 5) ve Çorum Muzaffer Paşa Câmi Minberi (XIV. yüzyıl ilk yarısı) kapı köşeliklerindeki *tarsi*’lerdir³² (Resim 6).

Resim 6: Damsaköy Taşkınpaşa Câmi Minberi (Ankara Etnografya Müzesi Foto: Leyla Benek, 2018)

²⁸Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Yay. 1995), “Ra-sa-a” md. 325.

²⁹Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmâni*, Haz. Recep Toparlı, (Ankara: TDK Yay. 2000), “Tarsi” md., 839.

³⁰Hasol, *a.g.e.*,

³¹Öney, *a.g.e.*, 145.

³²Bozer, *a.g.m.* 540.

Resim 7: Çorum Muzaffer Paşa Câmi Minberi (Çorum Müzesi, Foto: Nuran Hakyemez, 2018)

1.1.5. Kündekâri Tekniği

Künde; (F.) "kalın ve büyük odun, ağaç gövdesinin bir parçası, *Kâri*; İş, eylemek, *Kündekâri*; işlemecilik, oymacılık".³³

Ağaç organik bir malzeme olduğu için sürekli çalışma halindedir, canlı oluşu onun dış etkenlerden çabuk etkilenmesine de sebebiyet verir. Ağaç malzeme, halkalarına teğet yönde fazla, liflerine paralel yönde ise daha az çalışır.³⁴ Yekpare olarak üretilen bir ahşapta bu çalışmadan dolayı oluşan bozulmalar bütün yüzeyi etkiler. Ahşabın bu özelliği iyi bilindiğinden kündekâri tekniği kullanılarak bu olumsuzluk en aza indirilmiştir.

Kündekâri tekniğinde amaç sadece süsleme olmayıp, ahşabın dayanıklılığını artırmak ve uzun yıllar kullanılabilir olmasını sağlamaktır. Kündekâride kullanılan parçalar ceviz, elma, armut, sedir, meşe gibi sert ağaçlardan yapılır ve liflerinin zıttı yönde birleştirilir, bu da kendi içinde farklı yönlerden kuvvet uygulamasına olanak sağlar. Dengeli bir şekilde dağılan güç, eseri yüzyıllar boyu ayakta tutar.³⁵

Kündekâri tekniğinin çıkış yeri tam olarak bilinmemekle birlikte ilk kez İslam sanatında ortaya çıkmış ve ilk örneklerini 12. yüzyılda Mısır, Halep ve Anadolu'da vermiştir.³⁶ Mısır'da Fatımîler döneminde görülen bu tekniğe örnek olarak Seyyide

³³ Ali Ekber Dihhuda, *Lugatnâme-i Dihhuda*, (Tahran: Müesse-i İntişarat-u Çap-i Danişgâh-i Tehran, 1998), 18632, 18634.

³⁴ Cevdet Söğütü, "Bazı Yerli Ağaç Türlerinin Kündekâri Yapımında Kullanım İmkânları", (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004), 2.

³⁵ Konu ile ilgili bilgiler; Konyalı Kündekâr Ali Mercan, (Stilahmet, Mobilyacılar Sitesi Horozluhan Mah. Cihanpınar sok. Selçuklu, Konya, Tarih: 11.05.2018).

³⁶ Gönül Öney, "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı* 3, sy. 1 (1970): 135.

Rukayye Türbesi mihrabı (1154-60),³⁷ Halep'te Nurettin Zengi'nin yaptırdığı kündekâri minber³⁸ (12. yüzyılın üçüncü çeyreği),³⁹ Anadolu'da Hacı Mengümberti tarafından yapılan⁴⁰ Konya Alâaddin Câmî (1155) minberi örnek gösterilmektedir.⁴¹

Uygulanışlarına göre kündekâri iki kısımda incelenmiştir; *hakiki ve taklit kündekâri*. Taklit kündekâri ise kendi içinde; *Çakma ve kabartma kündekâri, tamamen çakma ve yapıştırma kündekâri* olarak iki kısma ayrılır.⁴²

1.1.5.1. Hakiki Kündekâri

Çatma kündekâri olarak da isimlendirilen bu teknik çivi veya yapıştırıcı kullanılmadan ahşabın birbirine geçmesiyle elde edilir. Hakiki kündekâri çoğunlukla kapı, pencere kanatları, minberlerde ve seyrekte olsa mihraplarda kullanılmıştır.

Kündekâri yapımı için yıldız, üçgen ve çokgen gibi ahşap parçalar hazırlanır. Bu parçaların üzeri işlemez olabildiği gibi, oyma tarzında rûmi ya da bitkisel desenli olabilir. Bu ahşapların birbirine tutturulabilmesi için geniş (lambalı) çitalar düzenlenir (Resim 8). Geçirme işlemi yapılırken aralarda milimetrik boşluklar bırakılır, bu sayede değişen ısı ve nem oranıyla birlikte şişme veya çekme yapan ahşabın bozulmasının önüne geçilir. Kullanılacağı alana göre hazırlanan (kapı, pencere kanadı, minber veya mihrap) çerçevesi kündekâri etrafına sabitlenir (Resim 7).

³⁷Osman, Muhammed Abdu's-Settar. *Mevsu'atü'l-İmarati'l-Fatımiyye'İmaratü'l-Meşahidve'l-GubabFi'l-Asri'l-Fatımiyyi*. (Kahire: Dâru'l-Kahira, 2006), 157.

³⁸1187 yılında Halep'ten Mescid-i Aksa'ya götürülen bu minber 1969 yılında Yahudi bir kadın tarafından çıkarılan yangında yanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Mahmud Nureddin Zengi" md. c. 33.

³⁹Bahaattin Kök, "Mahmud Nureddin Zengi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 262.

⁴⁰M. Zeki Oral, "Anadoluda Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler Kitabeleri ve Tarihçeleri, Vakıflar Dergisi, sy. 5 (1962): 30.

⁴¹Rüstem Bozer, "Ahşap Sanatı", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 2*, Ed. Ali Uzay, Kenan Bilici, (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2006), 533.

⁴²Rüstem Bozer, "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kündekâri Tekniği", *Türkler 7*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), 912.

Resim 8: Kündekâri Parçaları (Foto: Ali Mercan 2018)⁴³

Resim 9: Tamamlanmış Kündekâri Kapı Göbeği (Foto: Ali Mercan, 2018)

1.1.5.2. Taklit Kündekâri

Taklit kündekâri, hakiki kündekâri tekniğine nazaran daha kolaydır. Yapılış tarzına göre iki grupta incelenir.

1.1.5.2.1. Çakma ve Kabartma Kündekâri

Dıştan bakıldığında gerçek kündekâriden ayırt edilemeyen bu teknikte yek pare ahşap levhaların üzerine geometrik şekiller çizilir, bu şekillerin arasında kalan kısımlar oyulur ve bu oyuklara hazırlanan çıtalar çakılır.⁴⁴ Ankara Alâaddin Câmî (1197-1198), Kayseri Huand Hatun Câmî (1238), Divriği Ulu Câmî (1228-1243)⁴⁵, Ankara Aslanhâne Câmî (1289-1290) ve Çorum Ulu Câmî minberleri (1306) bu türdendir⁴⁶ (Resim 8).

Resim 10: Çorum Ulu Câmî Minberi (Foto: Leyla Benek, 2019)

1.1.5.2.2. Tamamen Çakma ve Yapıştırma Kündekâri

Çok sık görülmeyen bu teknik, ahşap levhaların üzerine geometrik şekillerin yapıştırılması veya çakılmasıyla meydana gelir. Şekillerin aralarına çıtalar çakma veya yapıştırma suretiyle sabitlenir, bu teknikle yapılmış eserler sınırlıdır, tespit edilen iki eser Ahi Elvan Câmî (XIV. yy) minberi yan aynalıkları (Resim 9) ve Kastamonu Yakup Ağa Câmî (1547) kapı kanatlarıdır.⁴⁷

⁴⁴Haluk Karamağaralı, “Çorum Ulu Câmîndeki Minber”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 1, (1965): 121.

⁴⁵ Erdem Yücel, “Kündekâri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 26 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 553.

⁴⁶Haldun Arslançan, “Değerini Bilmediğimiz Kündekâri”, *Antik ve Dekor*, sy. 26, (1994): 71.

⁴⁷Bozer, *a.g.e.*, 534.

Resim 11: Ankara Ahi Elvan Câmi Minberi (Foto: Mustafa Cambaz, 2011)

1.1.6. Kazıma Tekniği

Bu teknikte yüzey ince uçlu bir kalemle çizilir, panoların etrafına ince şeritler halinde basit geometrik şekillerin çizilmesinden ibarettir.⁴⁸

1.1.7. Ahşap Boyama

Selçuklu döneminden beri özellikle ahşap câmilerin konsollarında, sütun başlıklarında, ahşap tavanlarında uygulanır.⁴⁹ Özellikle Afyon Ulu Câmi (1273), Beyşehir Eşrefoğlu Câmi (1299), Niğde Şah Mescidi ve XV. yüzyıl Ankara mescidlerinde özgün örnekler vardır.⁵⁰

---

⁴⁸Bozer, *a.g.e.*, 25.

⁴⁹Öney, *a.g.m.*, 147.

⁵⁰Öney, *a.g.m.*, 147.

1.2. MAHFİL

Mahfil; (Ar.) (حفل *ha-fe-le* kökünden ism-i mekân olarak türetilir) toplantı yeri, meclis, sınıf.⁵¹

Câmi harîminde bulunan mahfil, ilk olarak Ümeyye Oğulları tarafından (H. 660'lı yıllar) yapılmıştır, o dönem *Maksure* adı verilen bu yapının iki amacı vardır; namaz esnasında halifenin emniyetini sağlamak ve câmi içinde halifeye özel bir yer tahsis etmek.⁵² Dört halifeden sonra Emeviler zamanında da uygulanan maksure geleneği diğer İslam Devletleri tarafından da devam ettirildi.⁵³

Anadolu'da bu gelenekle yapılan en eski mahfil, Sivas Divriği Ulu Câmi (1228) ve Konya Beyşehir Eşrefoğlu Câmi (1299) mahfilleridir.⁵⁴

---

⁵¹İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Daru Sadır, 1990), "Ha-fe-le" md., 157.

⁵²Muhammed Velid-Dade, *Mefhumu'l-Melik fi'l-Mağrib*, (Mısır: Daru'l-Kitabi'l-Misriyyi, t.y.), 157.

⁵³M. Baha Tanman, "Mahfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 331.

⁵⁴M. Baha Tanman, "Hünkâr Mahfilleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4 (1994), 102.

İKİNCİ BÖLÜM

KALEM İŞİ TEKNİĞİ

Doğada bulunan çiçekler İslam süsleme sanatlarına da ilham oldu ve duvar, ahşap, çini, mermer, kitap gibi birçok alanda üsluplaştırılarak kullanıldı. *Kalem işi* tekniğiyle alçı, sıva ve ahşap vd. üzerine fırçalarla işlendi.

Kalem işi - kalemkâri Osmanlı'da kullanılmaya başlanmadan önce *nakş* olarak, *kalemkâr* ise *nakkaş* olarak bilinirdi.⁵⁵ *Nakkaş* için kullanılan terimlerden biri de “nakş-bend (nakış ve resim yapan kimse)”⁵⁶ dir.

Nakış ;(Ar.) نقش na-ka-şe boyamak, oymak, süslemek, çizgi çizmek, yüzüğü işlemek, taşı oymak, pürüzsüz hale getirmek.⁵⁷

Kalem işleri farklı isimlerle anılmıştır. Bunlardan yaygın olanları; *nakış*, *boyalı nakış*, *renkli nakış*, *bezeme*, *duvar tezyinatı*, *duvar süsü* 'dür. Hepsisiyle kastedilen yakın anlamlardır ancak nakış daha genel bir tanımlama olup, her tür süsleme için kullanılabilirken, kalem işi, fırça ile sıva, alçı, deri, taş, ahşap gibi malzemeler üzerine yapılan bir süslemedir.⁵⁸

2.1. KULLANILAN MALZEME

Fırça; desenleri yüzeye çizmekte kullanılır, tüy ve kıl fırça olarak ikiye ayrılır bilinir.⁵⁹ Osmanlı döneminde *kalem*, *fırça* olarak adlandırılmıştır ve fırça ile yapılan bezemelere *kalem işi* denilmiştir.⁶⁰

Tabii boyalar; desenleri boyamak için kullanılan zerdeçal, safran, meyan kökü, çivid vd. bitkilerden elde edilir.

Varak; “Çeşitli süsleme sanatlarında kullanılan ve tirşe arasında dövülerek elde edilen altın levha”.⁶¹

⁵⁵A. Fuat Baysal, *Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri* (Konya: Palet Yay. 2017), 21.

⁵⁶İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (Ankara: Yargı Yayınları, 2006), “nakış” md., 1257.

⁵⁷Cübran, Mesud, *Er-Raid (Mu'cemLügavi)*, (Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melayin, y.t.y.), “na-ka-şe” md., 1526. Muhammed Hayr Ebu Harb, *Mu'cemu'l-Medresiy*, (Suriye: Vizaretü't-Terbiye, 1985), “na-ka-şe” md., 1072. Hasan Said el-Keramîy, *El-Hadi İla Lügati'l-Arab*, (Lübnan: Daru Lübnan, 1992), “na-ka-şe” md., 348.

⁵⁸Baysal, a.g.e., 22.

⁵⁹C. Esad Arseven, "Fırça", *Sanat Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: 1966), 913.

⁶⁰Candan Nemlioğlu, “Türk Kültüründe Nakışlı Ahşap Geleneği”, (y.t.y.) (y.y.) 3.

⁶¹İnci Ayan Birol, “Altın Varak”, *TDVİA*, c.2 (İstanbul: TDVY, 2003), 541.

Miksiyon; varağın uygulanacak zemine tutunmasını sağlamak için sürülen sıvı malzeme.⁶²

Gomalak cilası (vernik); çalı gibi ağaçlarda yaşayan bir tür böceğin salgısından üretilir. Böcek ağacın suyunu emer, böceğin dışarı bıraktığı salgı ve ağacı deldiği yerden çıkan öz suyu böceğin etrafında birikerek tabaka haline gelir. Bu tabaka içindeki yabancı cisimlerden ayrıştırılarak kullanıma hazır hale getirilir.⁶³

“*Sandolos yağı, zamg-ı arabi, nişadur* (amonyak tuzu), *çiriş* (çiriş otundan yapılan tutkal), *fevgan-ı neft* (neft yağı), *üstübeç, şab*”.⁶⁴

Tirşe; deri, ince zar, parşömen.⁶⁵

Badem yağı;⁶⁶ badem tohumunun sıkılması ile elde edilir.

2.2. UYGULANAN TEKNİK

2.2.1. Ahşap Üzeri Kalem İşleri

Kalem işi uygulanacak ahşap yüzey önce astarlanır. Astarlama işlemi için üstübeç, Osmanlı beziri, İngiliz beziri ve bazen de mürdesenk (PbO, doğal kurşun oksit) karıştırılarak malzeme hazırlanır.⁶⁷ Bu işlem kalemin ahşap üzerinde kolay hareket etmesi için yapılır. Parşömen üzerine çizilen desenler bir iğne yardımıyla delinerek hazırlanır. Desenler (1/8, 1/6, 1/2) gibi oranlarda düzenlenir.⁶⁸ Kömür tozu ile kalem işi yapılacak yüzeye desen geçirilir. Örgelerin boyanmasında kullanılan boyaların içine bağlayıcı madde olarak genellikle asit ilave edilmiş sütün çökertilmesiyle elde edilen protein olan *kazein* veya sirke ve yumurta ile hazırlanan karışım ya da suda çözeltiilmiş arap zankı katılır.⁶⁹

Ahşap üzeri kalem işi bezemeleri diğer bezemelere göre kapalı mekânlarda olduğu ve dış etkenlere fazla maruz kalmadığı için daha dayanıklıdır. Bu sebepten dört yüz beş yüz yıllık hiç restore edilmeden bize ulaşan eserler vardır.⁷⁰

⁶² Baysal, *a.g.e.*, 53.

⁶³ Söğütlü, *a.g.e.*, 27.

⁶⁴ Candan Nemlioğlu, “Süleymaniye Câmî ve Kanuni Sultan Süleyman Han’ın Türbesindeki Kalem İşlerinin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri”, *Süleymaniye Sempozyumu*, (İstanbul: Kocav Yay., 2010), 505.

⁶⁵ Birol, *a.g.m.*, 541.

⁶⁶ Söğütlü, *a.g.e.*, 29.

⁶⁷ Serda Kantarcıoğlu, "Ahşap Üstü Kalem İş Bezemelerin Koruma Yöntemleri", *Türkiyemiz sy. 68*, (1992): 45.

⁶⁸ Nemlioğlu, *a.g.m.*, 505.

⁶⁹ Kantarcıoğlu, *a.g.m.*, 46.

⁷⁰ İrteş, "Kalem İşinin Bugünü ve Yarını" *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, (Ankara: Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1985), 426.

2.2.2. Edirnekâri

İlk defa Edirne'de ortaya çıktığı için bu ismi almıştır. *Edirne işi*, *Edirnekâri* isimleriyle de anılır.⁷¹ Baysal, *edirnekâri* teriminin klasik ahşap üstü kalem işi tekniği ile karıştırılmaması gerektiğini ve *edirnekârinin* bir üslup olduğunu, ahşap yüzeyine fırça ve boyalarla çiçek buketleri, meyve tabakları ve meyve resimlerinin işlenmesi olarak belirtir.⁷²

2.2.3. Bez ve Deri Üzeri Kalem İşleri

Ahşap üzerine keten veya deri gerilerek yapılır. Örneğin Kılıç Ali Paşa Câmî (1580) müezzin mahfil tavanı ve Aksaray Eski Kasaba Câmî mihrap önü tavanı göbeğinde bulunur.⁷³ XVI. ve XVII. yüzyılda örnekleri görülürken XVIII. ve XIX. yüzyıllarda daha da fazlalaştığı görülür.⁷⁴

2.3. KULANILAN MOTİF VE DESENLER

Süslemede motifler deseni oluşturan unsurlardır. Desen oluştururken belirli bir düzene uyularak bu desenin ortaya konması gerekir. Desenler, her bir motif birim hücreleri esas alınarak çizilir ve böylelikle desen ortaya çıkarılır. Her bir motifin kendine ait bir hattı vardır ve o hat üzerinden devam eder. Osmanlı desen oluşumunda rûminin devam ettiği hat başka çiçekli olan hat başkadır.

Motifleri, desendeki yerlerine göre iki grupta incelemek mümkündür; ayrıntılı ve büyükçe çizilen ana motifler, deseni zengin gösterip boşlukları ve sap birleşim yerlerini kapatan yardımcı motifler.⁷⁵ Ana motifler için genel sınıflandırma şu şekildedir;

2.3.1. Hatâyî

Türk süsleme sanatlarının ana motiflerinden olan *hatâyî* isminden de anlaşılacağı üzere Orta Asya'dan gelmiştir, ismi *hatay*, *hitay* olarak geçer. Çiçeklerin dikine

⁷¹ Erdem Yücel, "Edirnekâri", TDVİA, c.10, (İstanbul: TDVY, 1994), 449.

⁷² Baysal, *a.g.e.*, 39.

⁷³ Candan Nemlioğlu, "Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Câmî Kalem İş Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri", *13. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Denizli 2009, 466.

⁷⁴ İrteş, *a.g.e.*, 427.

⁷⁵ İnci A. Birol, Çiçek Derman, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, (İstanbul: Kubbealtı, 2007), 12.

kesitinin üslûplaştırılmış halidir.⁷⁶ Hatâyîler çeşitli bitkilerin dal, yaprak ve çiçeklerinin üslûplaştırılmasıyla meydana getirilir.

2.3.2. Yaprak

Yapraklar desen içinde önemli yerleri olan motiflerdir. Parçalı yapraklar, iri dişli yapraklar, kıvrımlı yapraklar, ortadan katlı yapraklar, sade ve küçük yapraklar⁷⁷ olarak farklı çizim çeşitleri vardır.

2.3.3. Yarı Üslûplaştırılmış Çiçekler

Bu gruptaki çiçekler yalın ve sadedir, Kanûni Sultan Süleyman Han devrinde saray nakkaş başı olan Kara Memi tarafından bu üslup ortaya konmuştur.⁷⁸

2.3.4. Bulut

Bulut motifi tezyini sanatlarda önemli yer kaplar. Sultan II. Beyazıd Han zamanında yaygınlaşmıştır. Çıkış yeri olarak Çin gösterilir.⁷⁹ Çin bulutu da denilen motif simurg ve ejder gibi hayvanların burunlarından çıkan dumanı yansıtır.

2.3.5. Rûmi

Rûmi motifinin ilk örnekleri Uygur Türklerine ait Orta Asya'da bulunan Bezeklik freskindeki (IX. X. yüzyıllar) ejder motifindeki rûmidir.⁸⁰

Şekillerini hayvanların beden ve bacaklarının üslûplaştırılmış halinden alırlar. Kendi içinde; Dendanlı, sencide, sarılma, hurdeli, ayırma, tepelik, ortabağ rûmi gibi başlıklara ayrılır.⁸¹

⁷⁶Banu Akgün, "*Türk Süsleme Sanatında Hatâyîler*", erişim tarihi: 05.02.2019, <https://tr.scribd.com/document/331537767/AGGUN-Banu-TURK-SUSLEME-SANATINDA-HATA%C4%BOLER-pdf51>.

⁷⁷Azade Akar, Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, (İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yay. 1978), 11.

⁷⁸Akar, Keskiner, *a.g.e.*, 113.

⁷⁹Yılmaz Özcan, "Türk Tezhip Sanatı", *Türkler*, 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), 301.

⁸⁰Sabiha Bayhan Koç, *Rûmi Çizim ve Teknikleri*, (İstanbul: İlke Kitap, 2015), 8.

⁸¹Hatice Aksu, "Rûmi Motifinin Kökeni", (Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1998), 17.

2.3.6. Münhani

Münhani; (Ar.) eğilmek, bükülmek, kıvrılmak, meyilli olmak.⁸² *Rûmi* motifiyle beraber ilerleyen *münhani* motifi Selçuklu eserlerinde önemli bir yere sahipken Osmanlı eserlerinde daha az rastlanır olmuştur.⁸³

2.3.7. Goncagül

Açmamış çiçek anlamına gelen *goncagül* tam açmamış çiçeğin boyuna kesitinin üslûplaştırılmış halidir. *Goncagül hatâyî* motifinin ilk adımı gibidir.⁸⁴

2.3.8. Çintemâni

Osmanlı döneminde *benek nakışı* olarak geçen *çintemâni* kaplan çizgileri ve pars beneğinin birlikte kullanılmasından doğar.⁸⁵ Yan yana iki dalgalı çizgi ve üç benekten oluşur. Osmanlı sanatının klasik döneminde yoğun olarak kullanılmıştır.

2.3.9. Natüralist Çiçekler

Natüralist çiçekler doğada görüldüğü gibi resmedilirler, yaprakları da aslına uygun olur. Karanfil kendi yaprağıyla, lale kendi yaprağıyla çizilir. Natüralist çiçek üslubunun öncüsü Kara Memi olmuştur. Natüralist çiçekler Barok ve Rokoko üslûbunu yansıtır. Bu üslûba *şükufe* de denmiştir.⁸⁶

Bu sayılan motifler dışında sanatımıza girmiş üslûplar da vardır. *Saz Yolu* onlardan biridir. 1514 yılında Bağdat'tan Amasya'ya getirilen Şahkulu (Ö. 1556) *Saz Yolu* üslûbunu sanatımıza kazandırmıştır.⁸⁷

⁸² Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık Kitabevi, 1995), "Ha-na-ve" md. 200.

⁸³ İnci Birol, Çiçek Derman, *a.g.e.* 175.

⁸⁴ Hamide Nur Özsoy, "Tezhip Sanatında Kullanılan Bitkisel Motiflerin Kökenleri", (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi, 2013), 40.

⁸⁵ Oktay Aslanapa, "Türk Halılarında Hayvan Postu Motifleri", (İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1953), 33.

⁸⁶ Cahide Keskiner, "Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler", (Ankara: 2002), 4.

⁸⁷ Daha detaylı bilgi için bkz; Çiçek Derman, "Şahkulu", *TDVİA*, c. 38, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2010), 283.

2.4. XVI. YÜZYIL OSMANLI KALEM İŞLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Kalem işi süsleme Osmanlı döneminde büyük ilgi görmüş, yapıların iç mekânlarını uzun yıllar süslemiştir. İç mekan süslemelerinde teknik açıdan iki tür yoğun olarak kullanılmıştır; "düz zemin üzerine, sıva, taş, deri, bez gibi malzeme üzerine fırça ile çeşitli boyalarla çalışılır. *Malakâri* adı verilen diğer teknikte ise alçı kabartma yöntemi uygulanır".⁸⁸

XV. yüzyıl Osmanlı kalem işi üslubunun olgunlaşmaya başladığı erken devri olarak gösterilir. XV. yüzyılın ilk yarısında Herat, Şiraz gibi ekollerin etkilerinin özümsemiği ve yüzyılın ikinci yarısında ise orijinal bir üslup oluşturulduğu görülür.⁸⁹

XVI. yüzyıl Türk ahşap sanatı bakımından önemli bir zaman dilimidir. Osmanlı kalem işi üslubunun klasik dönemi olarak anılan bu dönemde Topkapı Sarayı'nda nakkaşhaneler kurulmuş nakkaşlar özel ilgi ve övgüye mazhar olmuştur.⁹⁰ Mimar Sinan yapılarındaki süslemelerde klasik teknik ve biçimlerin dışına çıkıldığı görülür. Tezyinatın eserdeki kullanım alanında olabildiği gibi, motif bilgisi, malzeme ve teknikle de ilişkilidir.⁹¹

"XIV., XV., ve XVI. yüzyıl kalem işi bezemelerinde rûmiler geçmeli düzenlemeli desenler, helezoni şekiller üzerinde hatâyî grubu örnekleri ve pençer ana öğeler olarak kullanılmıştır".⁹²

Motifler çoğunlukla tahrirlidir. Desenleri renklendirmede aşı boyası, yeşil, sarı lacivert renkleriyle beraber desenin kimi yerlerinde altın uygulanmıştır.⁹³

⁸⁸ Semih İrteş, *a.g.e.*, 425.

⁸⁹ Betül Coşkun, "15. Yy. İle 20. Yy. Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi", (Yüksek lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007), 3.

⁹⁰ Zeren Tanındı, "Nakkaşhane", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, c. 32, (İstanbul: TDVY. 2006), 331.

⁹¹ Yıldız Demiriz, "Sinan'ın Mimarisinde Tezyinat", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Hizmeti, (İstanbul: 1988), 465.

⁹² Candan Nemlioğlu, "Türk Kültüründe Nakışlı Ahşap Tavan Geleneği", (y.t.y.) (y.y.) 3.

⁹³ Candan Nemlioğlu, *a.g.m.*, 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

3.1. YAPIŞTIRMA KÜNDEKÂRİ TEKNİĞİYLE YAPILMIŞ MAHFİL TAVANLARI

Osmanlı dönemi ahşap tavanlar uygulama bakımından çeşitlilik gösterir. Selçuklularda kullanılan bindirme tekniğinin yanı sıra çıtakârî, künde-kârî ve aynalı tavanlar uygulanmıştır.⁹⁴ Bu çeşitlilik dini yapılarda da kendini gösterir. Özellikle XVI. yüzyıl mahfil tavanlarında bunları daha sık görürüz. Künde-kârî tekniğinin taklit künde-kârî kısmına giren mahfil tavanları tespit edilebildiği kadarıyla biri Manisa'da üçü İstanbul'da olmak üzere dört câmide bulunmaktadır. Bu dört câminin mahfil tavanları XVI. yüzyıl özelliklerini yansıtır benzer düzenlerde yapılmış olmasına karşın her biri özgün örneklerdir.⁹⁵

Künde-kârî tekniği için, matematiğin sanatta kendini göstermesi olarak nitelemek hatalı olmasa gerektir. Öncelikle geometrik şablonunun hatasız oluşturulması gerekir ki birleştirme sırasında parçaların birbirine denk gelmemesi, uzun veya kısa gelmesi gibi bir sorunla karşılaşılmasın ve estetik uyum bozulmasın. Bu sanatı icra etmek için geometri kurallarını bilmek gerekir. Matematik ve geometrinin, özelde künde-kârî, genelde sanatla aslında ne kadar yakından alakalı olduğunu görmek için Ebu Reyhan el-Birûni'nin şu görüşlerini bilmek bakış açısı oluşturması yönünden önem arz eder;

Çiçeklerin garip yanları içinde bir tanesi vardır ki ne kadar şaşıl-sa yeridir. Taç yapraklarının sayısı! Açılmaya başladıklarında bu taç yaprakların üst kısımları bir daire oluşturur ve bu çoğu kez geometrinin kanunlarına da uyar. Konik kesitlere değil de yine çoğu kez geometri kanunları ile bulunan dairenin kirişlerine uygundurlar. Yedi ya da dokuz taç yapraklı çiçek bulmak çok zordur, çünkü bunları geometri kanunlarına göre bir daireye ikizkenar (üçgen) olarak yerleştiremezsiniz. Taç yapraklarının sayısı her zaman üç, dört, beş, altı ya da on sekizdir. Bu sık sık karşılaşılan bir şeydir. Belki bir gün yedi ya da dokuz taç yaprağına rastlanır.⁹⁶

İslam sanatlarında geometrik şekillerin çok fazla kullanılır olmasına rağmen geometriyle alakalı olan el yazması eserlere bakıldığında, geometrik şekillere dair

⁹⁴ Candan Nemlioğlu, *a.g.m.*, 4.

⁹⁵ Candan Nemlioğlu, "Ahşap Mahfil Tavanlarımız", *İlgi*, sy. 37, (1986), 32.

⁹⁶ Alıntı bilgisi için bkz; Hüseyin Şen, "İslam Sanatında Geometrik Desenler", *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 15, (2013), 105.

sanatsal bir atıf yapan veya aynı döneme ait eserlerle arasında ilişki kuran yazma eserler yok denecek kadar azdır.⁹⁷

3.1.1. RÜSTEM PAŞA CÂMİİ

3.1.1.1. Yapı İle İlgili Genel Bilgiler

Bulunduğu Yer: Rüstem Paşa mah. Hasırcılar cad. No: 62 Fatih-İstanbul.

Yaptıran: Câmînin yaptıranı ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur ancak yaygın söyleme göre Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmıştır.⁹⁸ Rüstem Paşa Câmînin 1560 tarihli vakfiyesinde, şayet Rüstem Paşa ömrü vefa ederse kendisinin etmezse eşi Mihrimah Sultan'ın bu işi yaptırmasını istemektedir.⁹⁹

Mimarı: Mimar Sinan.

Nakkaşı: Karamemi (XVI. yüzyıl).

Plan: Fatih-Tahtakale semtinin Haliç'e bakan kısmına fevkâni olarak altında 16 tane dükkânla birlikte inşâ edilmiştir. Mimar Sinan'ın baldekenli sekiz ayaklı câmî denemelerinden biridir. Tek merkezi kubbeli yapı enine dikdörtgen planlıdır. Bu kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturur ve köşelerde yarımşar kubbe ile tamamlanır.¹⁰⁰ Câmî avlusuna dört köşesinden çıkılan merdivenlerle ulaşılır, son cemaât yeri beş kubbelidir ve ortadaki kubbe büyükçe olup kubbeler mukarnas başlıklı altı adet sütuna oturmaktadır.

Yapım Tarihi: Câmînin kitabesi yoktur ancak, aynı tarihli (1561) vakfiyesinden yola çıkılarak 1560-1561 yıllarına tarihlendirilir.¹⁰¹

Bezemesi: Yapının mihrabı mukarnaslı ve çini süslemelidir. Mermer bir minbere ve kündekâri tekniğiyle yapılmış bir kürsüye sahiptir. Yapının iç duvarları kubbeye kadar çinilerle kaplanmıştır.

---

⁹⁷ Hüseyin Şen, *a.g.m.*, 105.

⁹⁸ Bkz.; Mehmet Doğru, *Eminönü Câmîleri*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi, 1987), 161. Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay. 1986), 135.

⁹⁹ Hatice Çetinkaya, "Klasik Dönem Osmanlı Câmîlerinde Ergonomi", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011), 82.

¹⁰⁰ Aptullah Kuran, *a.g.e.* 137.

¹⁰¹ Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, (Ankara: TKAAY, 1988), 56.

3.1.1.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri: İrteş, kesin bir kaynak vermeden nakkaşının Karamemi (XVI. yüzyıl) olduğuna değinir.¹⁰² Hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız Karamemi (Kara Mehmed Çelebi) Şahkulu'nun öğrencisidir ve ondan sonra saray nakkaş başı olup 25,5 akçe aldığı Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde No: 9612 kayıtlıdır.¹⁰³

Resim 12: Rüstem Paşa Câmi sağ ve sol mahfil (Foto: Mustafa Cambaz, 2007)

¹⁰²Devrin ünlü nakkaşlarından biri Karamemi'dir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Rüstem Paşa Câmi kalem işlerini yapanın o olduğuna işaret eden bilgi için bkz; İrteş, 2012, 467.

¹⁰³Bkz; Süheyl Ünver, *Müzehhib Karamemi*, (İstanbul: İstanbul Üniv. Yay. 1951), 4.

Resim 13: Rüstem Paşa Câmî sağ mahfil alttan görünüm (Mustafa Cambaz, 2007)

Sağ Mahfil Tavan Ölçüleri;

3.50 × 3.45 Yükseklik; 3.52

Giriş kapısının sağ ve solunda bulunan mahfil tavanları kare planlı olup yapıştırma künde-kârî tekniği ile yapılmıştır. Zemini lacivert boyalı olan iki tavanda aşı boyası (demir oksit-Fe₂O₃) yeşil tonları ve altın (varak) kullanılmıştır.¹⁰⁴

Sağ mahfil merkezinde on iki kollu yıldızdan meydana gelir (Çizim 1). Merkezden uzanan yıldız kollar birleşerek farklı geometrik düzenler ortaya koyarlar. Merkezdeki çokgenin etrafında karenin dört köşesindeki çokgenlerle geometrik şekil tamamlanır. Geometrik şeklin dört tarafını, içleri pençler ve hançerli yaprakların olduğu altıgen ve kartuşlu bir bordür çevreler.

Tavanın sol köşesinde dikdörtgen şemalı geometrik düzen mahfil tavanını tamamlar. Tavan göbeğinin ortasında on iki kollu yıldız içinde varaklı on iki uçlu oklar bulunur. Bu okların araları hatâyîlerle bezelidir. On iki kollu yıldızın etrafını bir ucu sivri baklava dilimleri içerisinde hatâyîler çevreler.

¹⁰⁴ Candan Nemlioğlu, *a.g.m.*, 33.

Sonraki sırada altıgenler içinde şu düzen izlenmiştir; yan yana olan iki tanesi ortada ayırma rûmili¹⁰⁵ alt ve üstte hatâyîlerle bezeli iken, bir tanesi üstte tepelik rûmi altlarında hatâyîlerle bezelidir (Çizim 2).

Eşit ölçüde olan geometrik şekiller aynı düzenle bezenmiştir. Bir kenarı içe eğik uçları tepeden birleşik üçgenlerin içi selvi ağaçları ile işlenmiştir (Çizim 3). Sekizgen şekiller ise hatâyî ve lalelerle süslenmiştir.

Dörtkenardan içe eğik kare formun içi yine hatâyîler ve küçük lalelerle tezyin edilmiştir (Çizim 4).

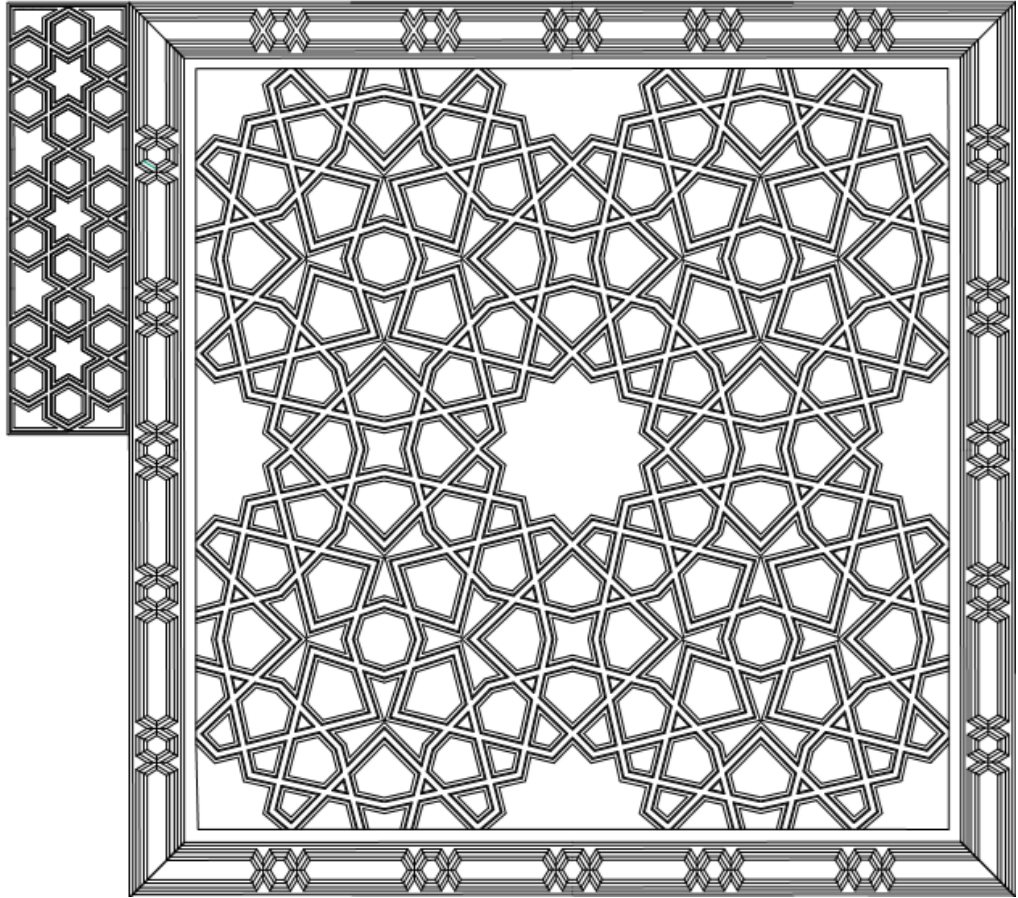
---

¹⁰⁵ Sabiha Bayhan Koç, *a.g.e.*, 63.

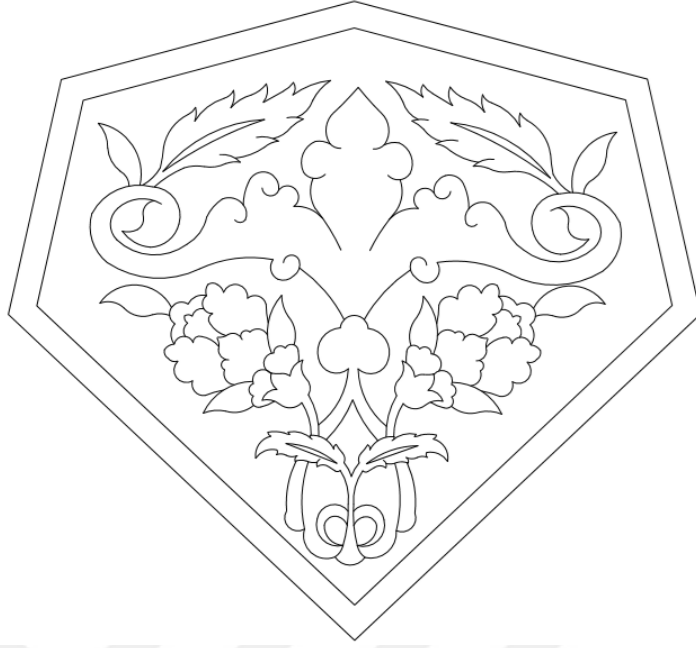

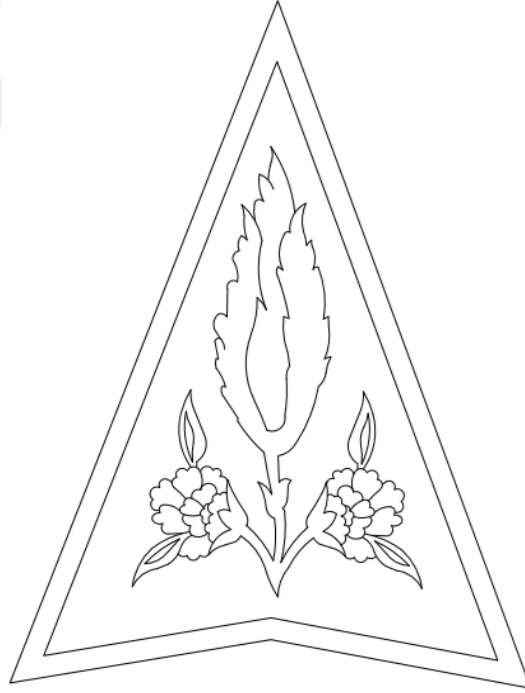
Resim 14: Rüstem Paşa Câmî sağ mahfil alt tavanı (Foto: Baha Mudut 2017.)

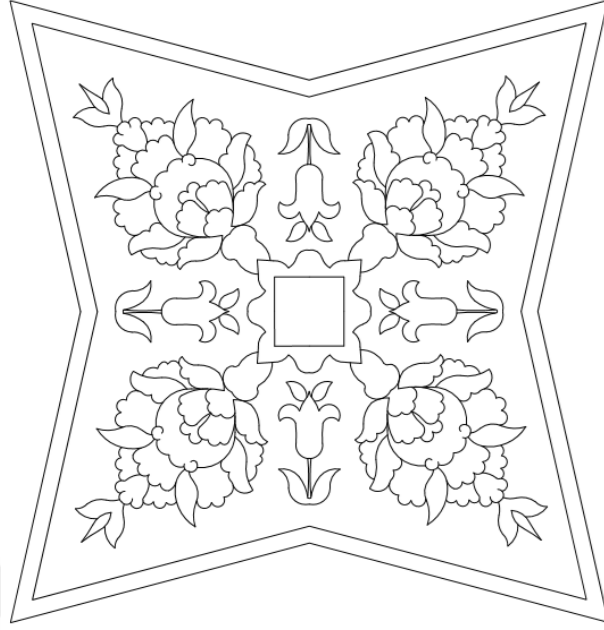
Çizim 1: Rüstem Paşa Câmî Sağ Mahfil Tavanı Geometri Çizimi (L. Benek, 2018)

Çizim 2: Rüstem Paşa Câmî Sağ ve Sol Tavana Ait Motif Çizimi (L. Benek, 2018)

Çizim 3: Rüstem Paşa Câmî Sağ Mahfil Tavani Selvi Ağacı ve Hatâyî Motif Çizimi (L. Benek, 2018)

Çizim 4: Rüstem Paşa Câmî Sağ Mahfil Tavanı Hatâyî ve Lale Motif Çizimi (L. Benek, 2018)

Çizim 5: Rüstem Paşa Câmî Sol Mahfil Tavanı Selvi Ağacı ve Peçe Motif Çizimi (L. Benek, 2018)

Sol Mahfil Tavanı Ölçüleri;
3.50 × 3.45 Yükseklik; 3.52

Sol mahfil tavanı ortasında on iki kollu yıldızdan gelişen geometrik bir düzenlemeye sahiptir. On iki kollu yıldız içerisinde orta bağ bulutlar¹⁰⁶ altı köşeli yıldız oluşturmuştur. Yıldızın koyu kırmızı boyanan zemini hatâyîlerle bezenirken altın yaldızlı bulutların etrafı hatâyî ve pençlerle süslenmiştir. Devamındaki bir ucu sivri baklava dilimi şekiller içerisinde hatâyîler onu takip eden sırada ayırma rûmiler ve pençler yer alır.

Resim 15: Sol mahfil tavan göbeği alttan görünüm (Meliha Yekeler, 2006)

¹⁰⁶ Daha geniş bilgi için bkz.; İnci Birol, Çiçek Derman, *a.g.e.*, 153.

Düzenli olmayan beşgenlerin içleri ortada selvi ağacı ve etrafında hatâyî ve pençerle çevrenir. Selvi ağaçları XVI. yüzyıl tavanlarında gördüğümüz eşsiz bezemelerden biridir.¹⁰⁷ Kare mahfil tavanını yine diğer mahfil tavanıyla benzer bordür çevreler.

Resim 16: Sol mahfil detay

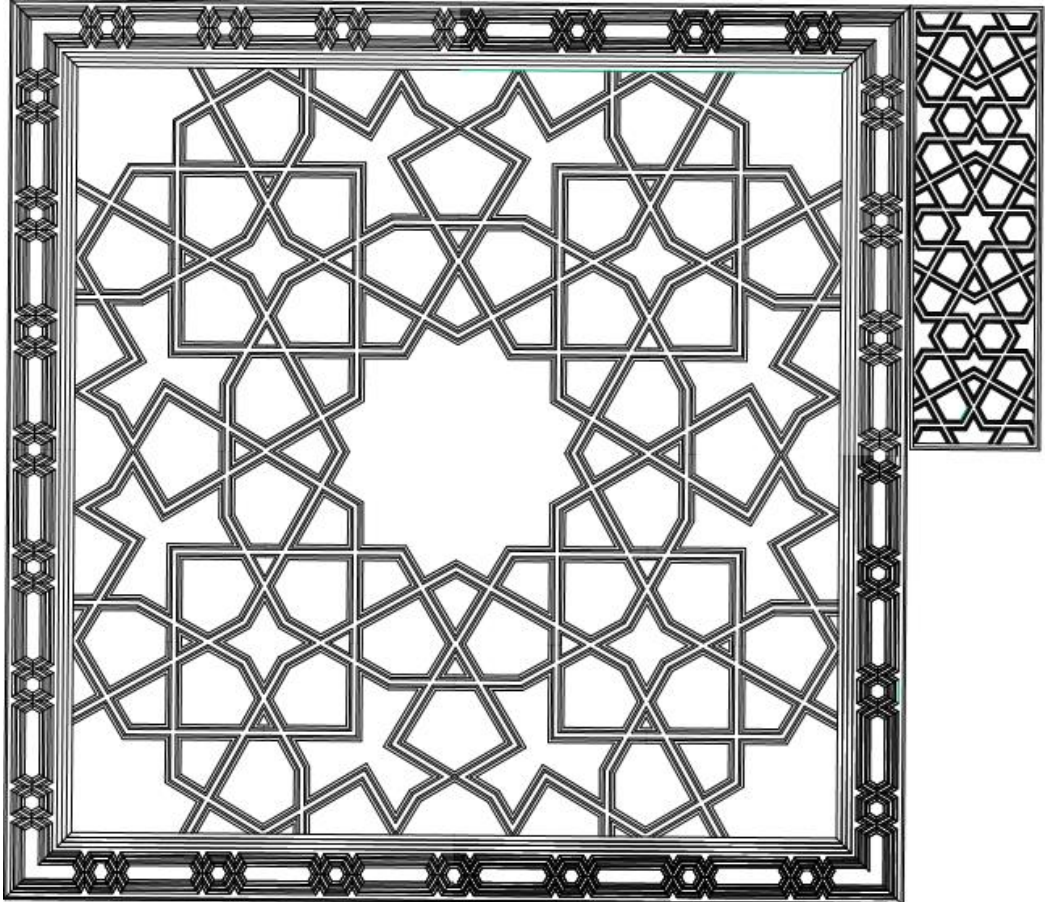
Resim 17: Sol mahfil bordür ve detay (Meliha Yekeler, 2006)

¹⁰⁷ Candan Nemlioğlu *a.g.m.*, 33.

Resim 18: Sol mahfil tavanı alttan (Foto: Baha Mudut, 2017)

Çizim 6: Rüstem Paşa Câmî Sol Mahfil Tavanı Geometri Çizimi (L. Benek, 2018)

3.1.2. KADIRGA SOKULLU MEHMET PAŞA CÂMİİ

3.1.2.1. Yapı İle İlgili Genel Bilgiler

Bulunduğu Yer: Küçük Ayasofya mah. Şehit Mehmet Paşa sok. Fatih-İstanbul.

Yaptıran: Câmînin kimin tarafından vakfedilmiş olduğu tartışmalıdır. Sokullu Mehmed Paşa'nın vakfiyesinde câmî, Mehmed Paşa'nın yaptırdığı yazarken İsmihan Sultan'ın vakfiyesinde İsmihan Sultan'ın inşa ettirdiği yazılıdır.¹⁰⁸ Kuran ve Arseven yaptıranın İsmihan Sultan olduğu yönünde bilgiler kaydeder.¹⁰⁹

Mimarı: Mimar Sinan.

Nakkaşı: Nakkaşı hakkında bir kayda ulaşılamadı.

Plan: Sokullu Mehmed Paşa külliyesi câmî, tekke, medrese, çeşme ve dükkânlardan oluşur.¹¹⁰ Câmî harîmi doğu batı yönünde enine dikdörtgen planlıdır. Avluya kuzeyden ana giriş ve doğu- batı yönünden tali girişleri vardır. Son cemaat alanı giriş üzeri daha büyük olmak üzere yedi kubbelidir. Külliye'nin kitabesinde Câmî yapılmadan önce yerinde bir kilisenin bulunduğunu yazar, kesin olmamakla birlikte bu kilisenin adının Azize Anastasya Kilisesi olduğu bazı kaynaklarda yazılıdır.¹¹¹ Câmide bu kiliseden kalan sütunların kullanıldığı belirtilir.¹¹²

Yapım Tarihi: Kuzey giriş kapısı üzerindeki kitabede yapım tarihi 979 (1571) olarak yazar.

Bezemesi: Câmî mermer bir mihraba ve minbere sahiptir. Pandantifler, pencere alınlıkları, minber külâhı, pencere arasındaki panolar ve kible duvarı çinilerle kaplıdır. En yoğun çini bezeme mihrabın sağ, sol ve üst duvarında yer alır.

3.1.2.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri:

L Şeklindeki Mahfil Alt Tavan Ölçüsü;

3.75×2.30×1.75×1.25×1.85×1.65 Yükseklik; 2.55.

¹⁰⁸ Tanman, "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi", *TDVİA*, c.37, (İstanbul: TDVY, 2009), 360.

¹⁰⁹ Bkz; Kuran, *a.g.e.*, 135, C. Esad Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1971), 346.

¹¹⁰ Tanman, *a.g.m.*, 361.

¹¹¹ Tanman, *a.g.m.*, 361.

¹¹² Kuran, *a.g.e.*, 106.

Resim 19: Mahfil genel görünüm (Foto: Leyla Benek, 2018)

Câmi giriş kapısının sağında yer alan mahfil tavanı L planlıdır ve dört mermer sütun üzerine oturmaktadır (Resim 19). Tavanın ahşap üzeri kalem işleri herhangi bir onarım geçirmeden günümüze kadar (2019) ulaşmıştır.¹¹³ Yapıştırma künde-kârî tekniği ile yapılmış olan tavanda lacivert, yeşil, sarı, kahverengi, beyaz, aşı boyası¹¹⁴ vd. renkler kullanılmıştır.

Geometrik düzen, göbekte on iki köşeli yıldızla başlar (Çizim 7). Yıldızın ortasında dendanlarla bölünmüş alanda orta bağ bulutlar yer alır. Bulutun etrafında küçük yapraklı ince dallarla tutturulmuş olarak hatâyî ve pençler kademeli olarak sıralanır (Çizim 8). Zemin altındır. Bundan sonraki zemin rengi -eşkenar altıgenler hariç- laciverttir.

On iki kollu yıldızın etrafındaki sıra, gonca gül motifleriyle bezelidir. Devamındaki bir ucu sivri altıgenlerin ortasında ayırma rûmi içinde hatâyîler bulunur. Ayırma rûmiler tepelik rûmilerle birleşirken etrafını narçiçeği, penç ve yapraklar çevreler (Resim 23 Çizim 9).

¹¹³ Semih İrteş, "450 Yıllık Kalem İşleri", *Art Decor* 4, sy. 44, (1996): 80.

¹¹⁴ Candan Nemlioğlu, *a.g.m.*, 34.

Bir sonraki sırada düzgün olmayan sekizgen alan içinde ayırma rûmi, pençler ve gonca güller yer alır. Bu alanın etrafındaki düzgün altıgenlerin içi ortada penç, etrafı bir hatâyî bir bulut dizisi süslemektedir (Resim 24 Çizim 10). Zemin altın yaldızdır.

Tavan kompozisyonunda dört tane olan sekizgen alanlar tepelik bulutlar, ayırma bulutlar ve hatâyîlerle bezenmiştir. Kelebeği andıran paftalar ise ortada ayırma rûmiler içindeki penç ince dallarla etrafındaki gonca gül ve pençlerle birleşir (Resim 25 Çizim 11).

Buradan sonraki aynı geometrik şekiller aynı motiflerle tamamlanır. Tavanın geometrik şekilli parçalarını sınırlayan şeritlerin içi penç, lale ve sümbüllerle tezyin edilmiştir.

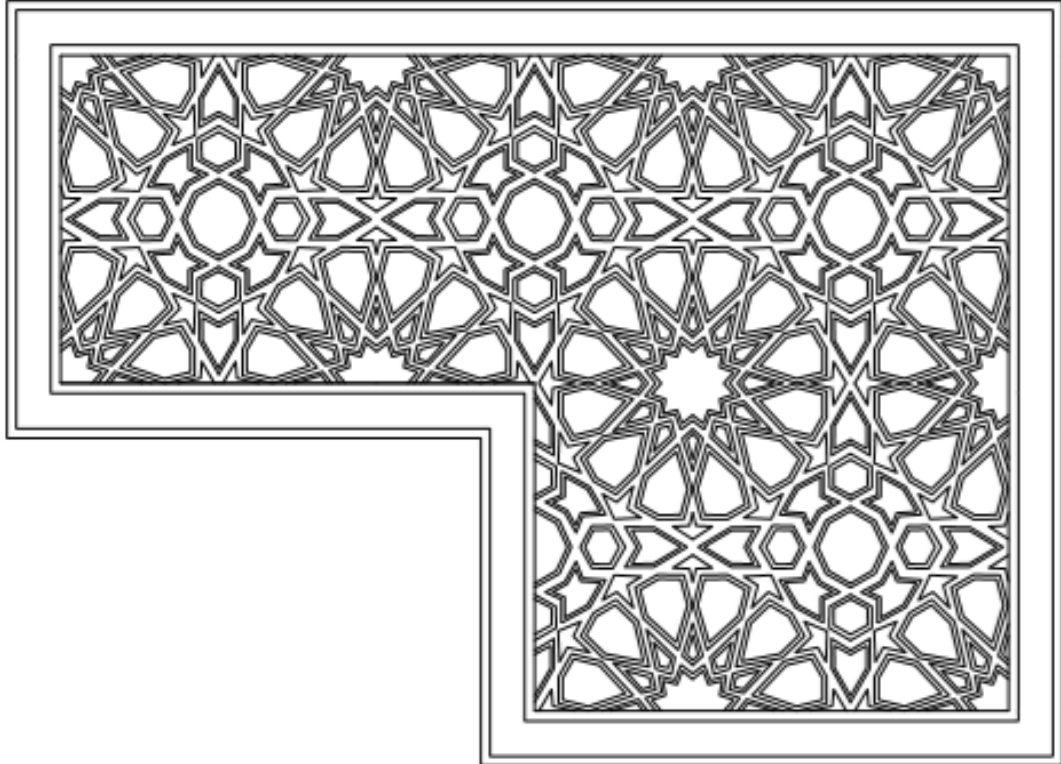
Tavanı çevreleyen bordür S kıvrımlı dallar üzerinde devam eden çiçekli rûmiler ve hatâyîlerle bezenmiştir. Hatâyîler altın yaldızlıdır. Rûmi motiflerinin içi lale, sümbül ve penç motifleriyle eşsiz bir birliktelik sağlamıştır.

Resim 20: Mahfil alt tavan orta göbek (Foto: Leyla Benek, 2018)

Resim 21: Mahfil tavan alttan görünüm (Foto: Leyla Benek, 2018)

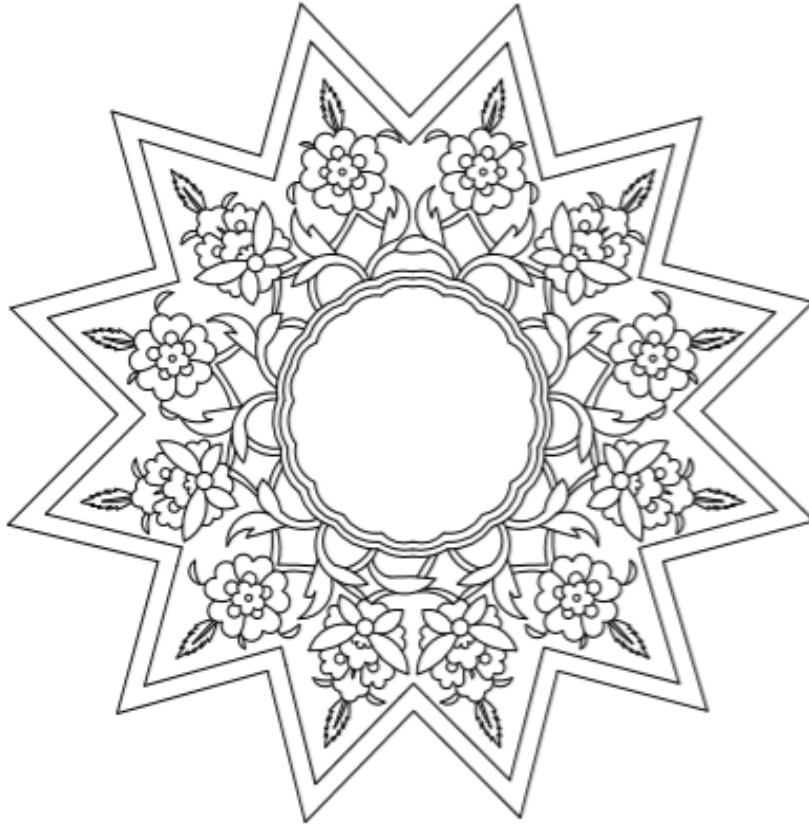

 zim 7: Sokullu Mehmed Paşa Câmi Mahfil Tavanı Geometri  zimi (L. Benek, 2018)

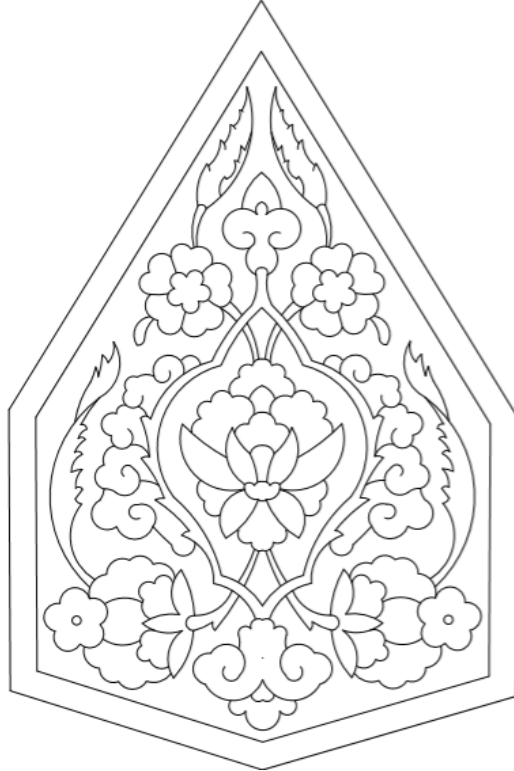
Resim 22: Mahfil tavan orta göbek detay (Leyla Benek, 2018)

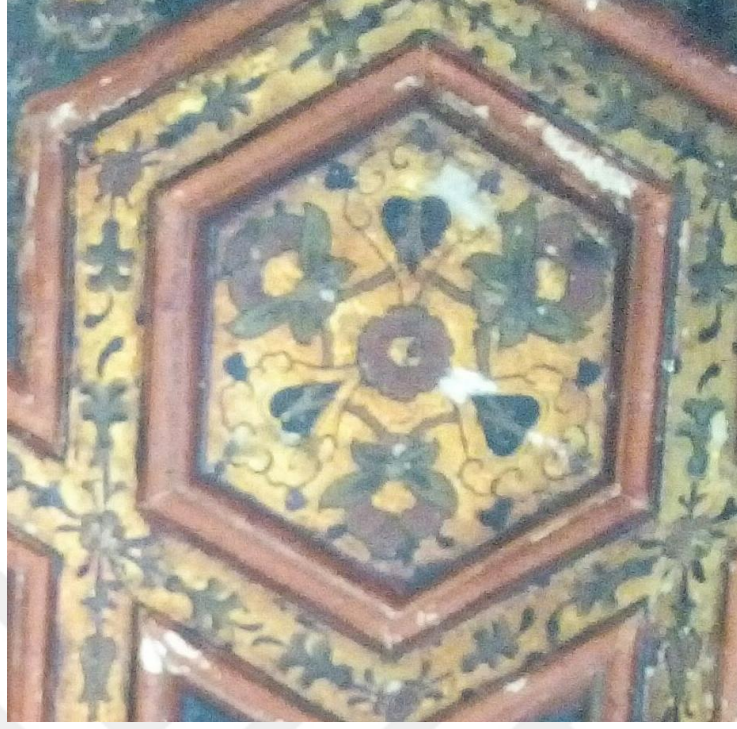
Çizim 8: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Orta Göbek Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

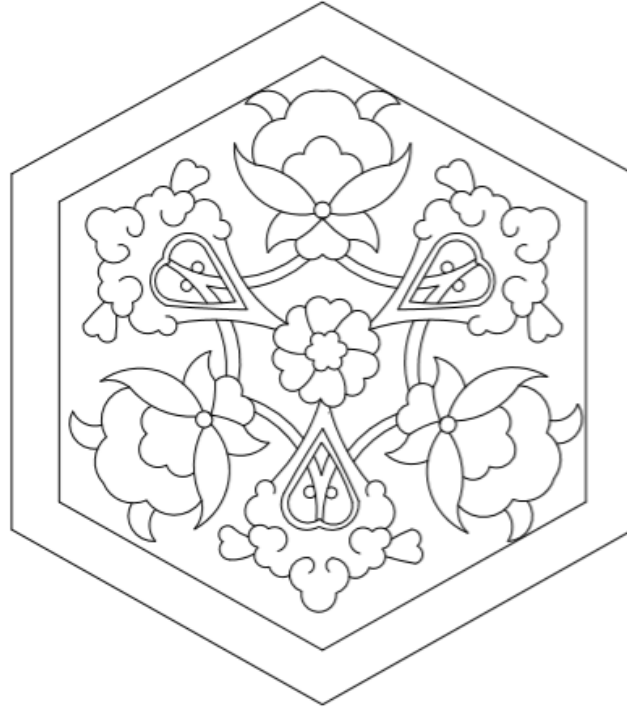
Resim 23: Bir ucu sivri altıgen detay (Leyla Benek, 2018)

Çizim 9: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavani Bir Ucu Sivri Altıgen Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

Resim 24: Mahfil altıgen detay (Leyla Benek, 2018)

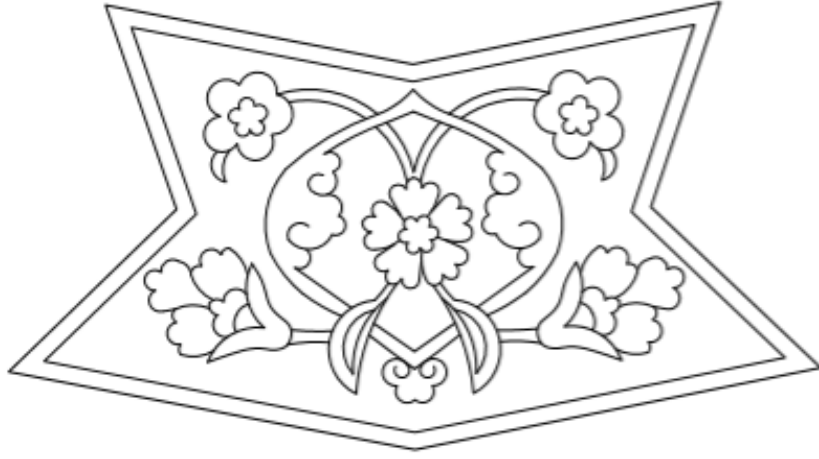

Çizim 10: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Altıgen Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

Resim 25: Mahfil tavanı düzgün olmayan sekizgen alan (Leyla Benek, 2018)

Çizim 11: Sokullu Mehmed Paşa Câmî Mahfil Tavanı Sekizgen Alan Çizimi (L. Benek, 2018)

3.1.3. ATİK VALİDE SULTAN CÂMİİ

3.1.3.1. Yapı ile İlgili Genel Bilgiler

Bulunduğu Yer: Valide-i Atik mah. Toptaşı Meydan sok. No:1. Üsküdar-İstanbul.

Yaptıran: Sultan III. Murad Han'ın (1546-1598) annesi ve Sultan II. Selim Han'ın (1524-1574) eşi Nurbanu Valide Sultan (1525-1583) tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁵

Mimarı: Mimar Sinan. Yapı Mimar Sinan'ın eseri olabileceği gibi, yardımcısı Mahmud Ağa'nın da görevlendirilmiş olabileceği kaynaklarda yazılıdır.¹¹⁶

Nakkaşı: Saî Mustafa Çelebi (?- 1595).

Plan: Külliye kademeli olarak inşa edilmiş olup câmi, medrese, imaret, tekke ve daru's-şifadan oluşmaktadır.¹¹⁷ Dört yönden girişi bulunan câminin son cemaat yeri çift revaklıdır ve 16 mermer sütun üzerine oturan sivri kemerlerden müteşekkildir. Merkezi kubbeli yapı "güneyde ve kuzeyde ikişer duvar payesine, batıda ve doğuda birer kahverengi somaki sütuna oturan altı adet sivri kemerle taşınmaktadır".¹¹⁸ Harim bölümü yirmi sekiz sütuna oturan mahfillerle çevrilidir. "Kubbe kasnağında on sekiz yarım kubbelerin eteklerinde yirmi üç ve beden duvarlarında yetmiş üç olmak üzere toplam yüz on dört pencere vardır".¹¹⁹

Yapım Tarihi: 1570-1586.

Bezemesi: Mihrabın iki yanında ve pencere üstlerinde çini bezemeler yer alır. Kubbe ve tavanlarda sıva üzeri ve ahşap üzeri kalem işi bezeme kullanılmıştır.

3.1.3.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri

Süheyl Ünver kesin bir kaynak belirtmeden Atik Valide Sultan Câmi mahfil tavanı bezemelerinin Saî Çelebi tarafından yapıldığını yazar.¹²⁰ Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye kitaplarının yazarı Saî Çelebi'nin doğumu tam olarak bilinmemektedir.¹²¹

¹¹⁵Daha geniş bilgi için bkz; M. Baha Tanman, *a.g.e.*, 3.

¹¹⁶Bknz; Kuran, *a.g.e.*, 189, Gülcan, *a.g.m.*, 1008.

¹¹⁷Enes Gülcan, "Atik Valide Câmi ve Külliyesi", *İslam Düşünce Atlası*, Ed. İ. Halil Üçer, (İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2017), 1008.

¹¹⁸M. Baha Tanman, "Atik Valide Sultan Külliyesi", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* c. 1. sy. 2 (1988): 6.

¹¹⁹Candan Nemlioğlu, "Üsküdar Atik Valide Câmi Özgün Kalem İşleri ve Türk İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, (2003): 62.

¹²⁰A. Süheyl Ünver, *Türk Süsleme Sanatları*, Ed. Yasin Beyaz, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2010), 68.

¹²¹Suphi Saatçi, "Sai Mustafa Çelebi" *TDVİA*, c. 35 (İstanbul: TDVY, 2008), 539.

Câminin kuzey giriş sağ ve sol yanında bulunan mahfiller, iki mermer sütun üzerine oturur. Yapıştırma künde-kâri tekniğiyle yapılmış olan mahfillerdeki desenlerin renklendirilmesinde kırmızı (aşî boyası), lacivert, sarî tonları, yeşil tonları, kahverengi, beyaz ve altın kullanılmıştır. Her iki tavanda da kat kat boyama tekniği uygulanmıştır. Ayırma rûmiler alçı kabartma tekniği ile yapılmıştır.

Sağ Mahfil Tavanı Ölçüleri;

2.75 × 4.45 m. Yükseklik; 2.40 m.

Sağ tavanın yıldız şekilleri içinde zemin kırmızı, diğer alanlarda ve bordürde ise laciverttir. Sol tavan düzenlemesinde yıldız ve eşit olmayan altıgenlerin içi lacivert, kalan kısımlarda ve bordürde zemin kırmızıdır.

Merkezde sekiz kollu yıldızın yer aldığı kompozisyonu (Çizim 12) tek sıra bordür çevreler. Yıldızın ortasındaki pençten çıkan zarîf dallar, hançer yaprak, hatâyî ve pençlerle birleşirler. Hatâyî ve pençlerin uçları gonca güllerle son bulur (Resim 29 çizim 13).

Yıldızın çevresindeki altın zeminli paftalar lale ve pençlerle bezelidir. Bir uçları sivri altıgenler, ortasındaki hatâyî motifine bağlanan küçük hatâyîler ve pençlerle çevrilidir. Düzgün sekizgen olan bölümler, ortadaki pence birleşen ince dallar üzerinde hatâyîler, farklı pençler ve gonca güllerle işlenmiştir (Resim 30 Çizim 14).

Yıldız paftalar ortasında pençler ve ondan çıkan dalların her biri üzerinde gonca gül, hatâyî ve hançer yaprak örgüsü kompozisyonu tamamlayan unsurlardır.

Bordür S kıvrımlar ile dolanan iki dal üzerinde, biri hatâyîli biri yarım pençli hançer yapraklarıyla bezenmiştir.

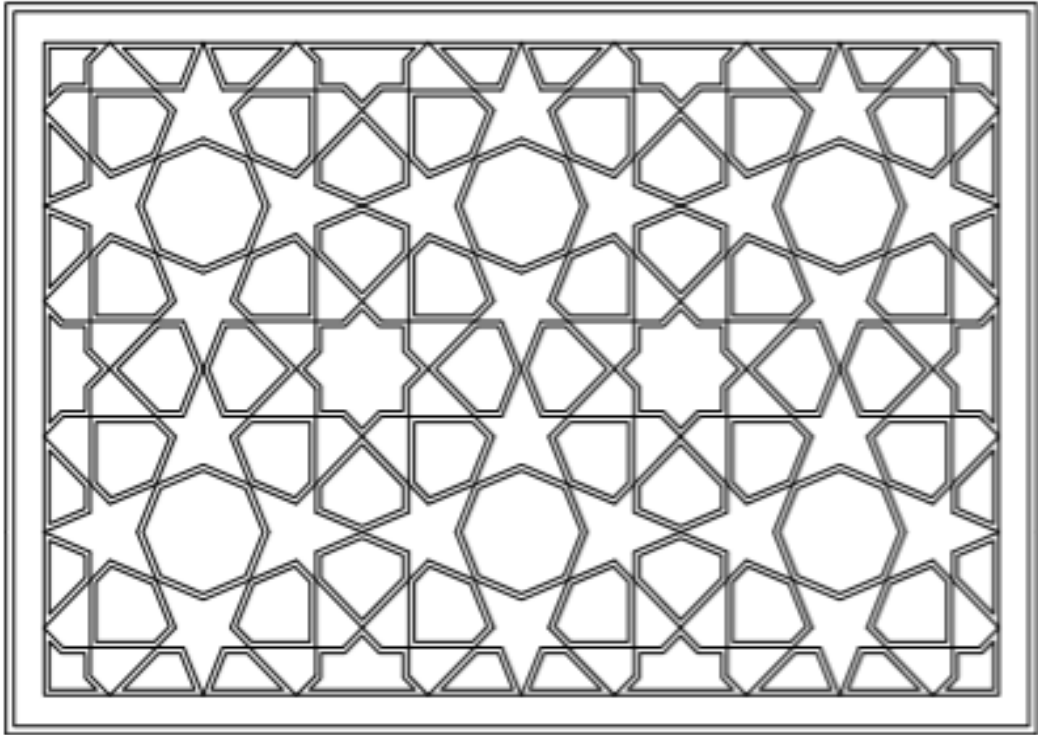
Resim 26: Sağ mahfil tavanı genel görünüm (Leyla Benek, 2018)

Resim 27: Sağ mahfil yıldız detay (Leyla Benek, 2018)

Resim 28: Sağ mahfil tavanı alttan görünüm (Leyla Benek, 2018)

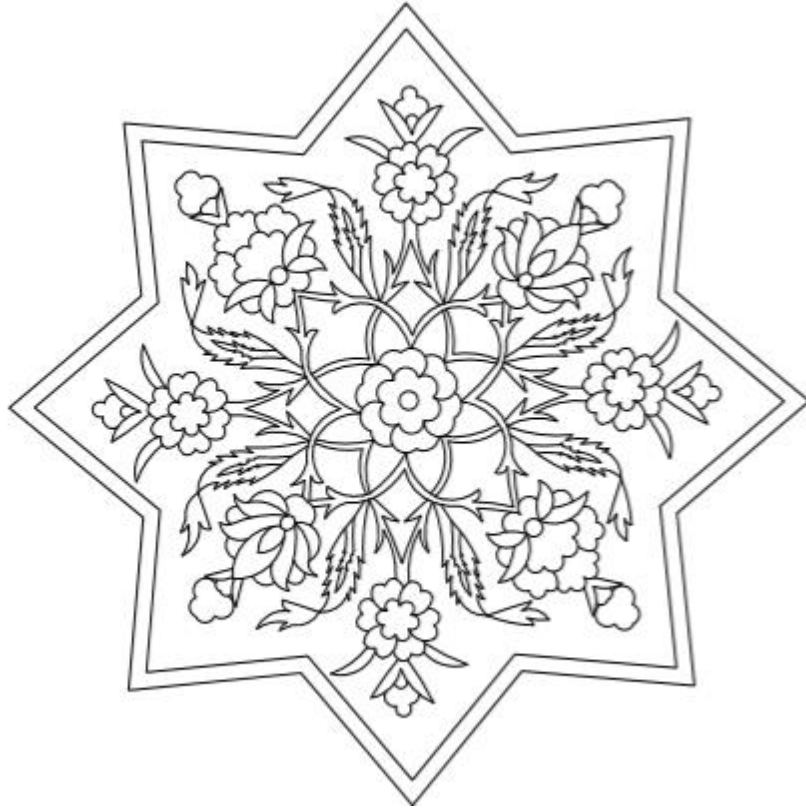

Çizim 12: Atik Valide Sultan Câmî Sağ Mahfil Tavanı Geometri Çizimi (L. Benek, 2018)

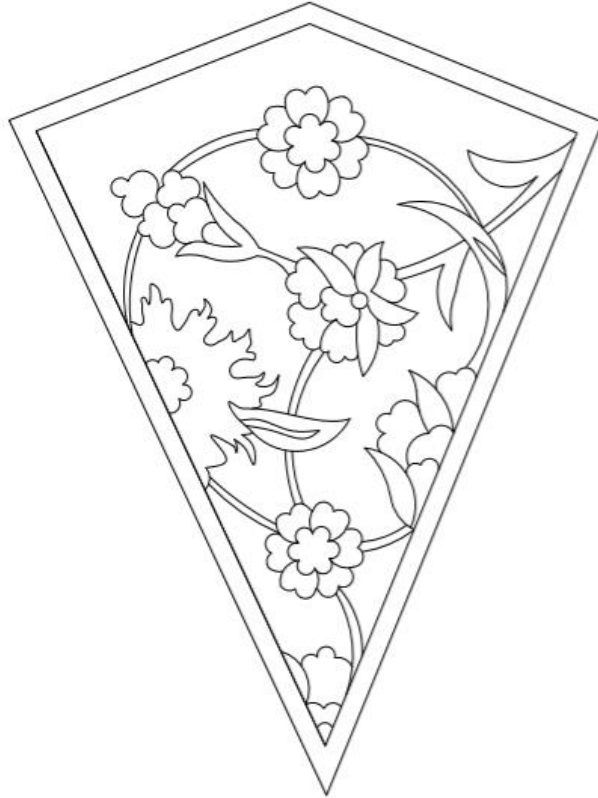
Resim 29: Sağ mahfil göbek detay (Leyla Benek, 2018)

Çizim 13: Atik Valide Sultan Câmi Sağ Mahfil Tavanı Göbek Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

Resim 30: Sağ mahfil sekizgen alan detay (Leyla Benek, 2018)

Çizim 14: Atik Valide Sultan Cãmi Sağ Mahfil Tavanı Sekizgen alan Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

Sol Mahfil Tavanı Ölçüleri;

2.75 × 4.45 m. Yükseklik; 2.40 m.

Tavan kompozisyonu on iki kollu yıldızın gelişmesinden oluşur (Resim 32 Çizim 15) Yıldızın ortasında ayırma rûmilerden meydana gelen dörtlü düzenlemelerin içlerinde hatâyîler yer alır. Rûmiler merkezde birleşirken yıldız köşelerine doğru tepelikle son bulur, rûmi araları zarif dallar ve pençlerle bezelidir.

Yıldız kollarının devamıyla oluşan bir ucu sivri kare alanların içleri kökten çıkan ince dal üzerinde sırasıyla hatâyî, penç gonca gül, yandan çıkan dallar üzerinde ise penç, gonca gül ve hançer yapraklar yer alır.

Bunlar dışında kalan tüm bir ucu sivri olan altıgen paftalar, ortada ayırma rûmi içinde hatâyîler ve etrafı gonca güllerle bezelidir. Hatâyî ve pençler zarif dallarla birbirine bağlanır (Resim 33 Çizim 16).

Kazayağına benzeyen paftalar ise, ortasında bir tam hatâyî, yanlarda yarım hatâyî ve pençlerden müteşekkildir.

Geometrik düzenleme içinde iki tane bulunan düzgün altıgen alanlarda merkezdeki pençten çıkan kıvrım dallar üzerinde hatâyîler, küçük gonca güller ve bir tarafı yarım pençli hançer yapraklar yer alır.

Bordürde iki S kıvrımlı hattın biri rûmi ile dolanırken diğer hat üzerinde pençler, hatâyîler ve hançer yapraklar ahenkli bir şekilde zemini doldurur.

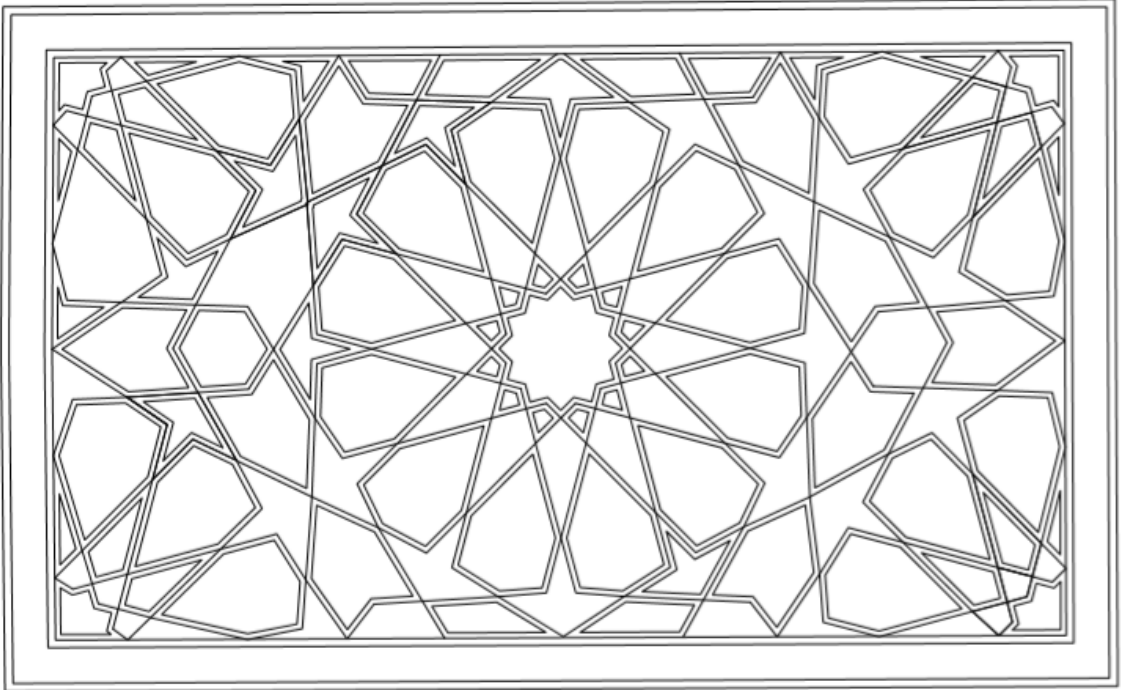

Resim 31: Sol mahfil genel görünüm (Leyla Benek, 2018)

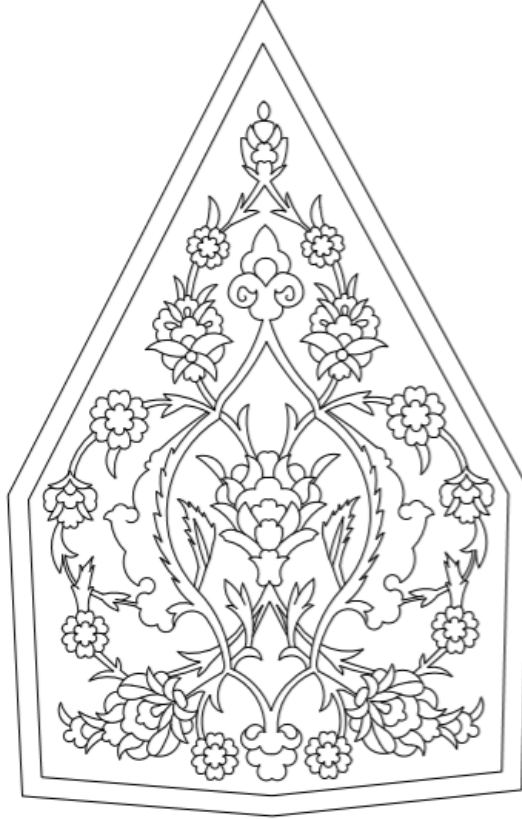
Resim 32: Sol mahfil tavanı alttan görünüm (Leyla Benek, 2018)

Çizim 15: Atik Valide Sultan Câmi Sol Mahfil Tavanı Geometri Çizimi (L. Benek, 2018)

Resim 33: Sol mahfil bir ucu sivri altıgen detay (Leyla Benek, 2018)

Çizim 16: Atik Valide Sultan Câmi Sol Mahfil Tavanı Altıgen Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

3.1.4. MANİSA MURADIYE CÂMİİ

3.1.4.1. Yapı ile İlgili Genel Bilgiler

Bulunduğu Yer: Saruhan mah. 1905. Sok. No: 47, Merkez-Manisa.

Yaptıran: Sultan III. Murad Han (1546-1595).

Mimarı: Mimar Sinan. Mimar Sinan câminin yapımıyla Mimar Mahmud Ağa'yı¹²² görevlendirmiş ancak Mahmut Ağa ölünce yerine Sedefkâr Mehmet Ağa¹²³ (?-1623) görevi üstlenmiştir.¹²⁴

Nakkaşı: Mehmed Halife.

Plan: Muradiye Külliyesi, câmi, medrese çeşmeler ve imarethaneden meydana gelir. Câmi merkezi kubbeli, kare planlı, güney, doğu ve batısında yarım tonozlarla örtülüdür. Medrese giriş kapısı câminin batısında yer alır. Arkeoloji ve Etnografya müzesi olarak kullanılan medrese dikdörtgen planlı açık avluludur. Güneydoğu tarafındaki sekizgen planlı kütüphane 1806 yılında inşa edilmiştir.¹²⁵

Merkezi kubbeli orta mekân doğu, batı ve kible tarafında kubbemsi tonozlarla örtülü alanlar ile genişletilmiştir. İç mekân geniş pencereler ile aydınlatılmıştır.

Yapım Tarihi: Câmi son cemaat yeri sağ ve sol mihrâbiyeler üzerindeki kitabesine göre, yapımına 1583'te başlanıp 1586'da tamamlanmıştır.

Bezemesi: Câminin mihrap bölümündeki pencere alınlıklarında, pencere bordürlerinde çini bezeme kullanılmıştır. Kubbe içlerinde, pendentiflerde ve iç pencere tavanları kalem işi ile bezenmiştir.

3.1.4.2. Mahfil Tavanı Ölçüleri ve Tezyini Özellikleri

Câmin nakışları için Mehmet Halife (hayatı hakkında detaylı bilgi bulunamadı) ve on iki nakkaşın görevlendirildiği, Sultan III. Murad Han'ın 1585'de yaptığı fermanda şöyle dile getirilmiştir: "Lalaya ve Mahmiye-i Manisa'da bina olunan câmi şerif binasına emin olan dergâh-ı âlî çavuşlarından Mehmed çavuşa hüküm ki, hâlâ cenab-ı celâdet meâbım tarafından mahmiye-i mezbûrede bina olunan câmi şerîfim mühimmî

¹²² Daha geniş bilgi için bkz; Abdülkadir Dündar, "16. Yüzyıl Bazı Osmanlı Mimarları", erişim tarihi; 17.10.2018, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/724/9149.pdf> 234.

¹²³ Doğum tarihi bilinmemektedir, Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1562-63) devşirme olarak getirilmiştir, geniş bilgi için; Halil İbrahim Düzenli, "Sedefkar Mehmed Ağa", *İslam Düşünce Atlası*, Ed. İ. Halil Üçer, (İstanbul: İlmî Etüdler Derneği, 2017), 1152.

¹²⁴ Oktay Aslanapa, *Mimar Sinan*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1992), 76.

¹²⁵ Erdem Yücel, "Manisa Muradiye Câmi ve Külliyesi", *Vakıflar Dergisi* 7, 214.

için hassa nakkaşlarından Mehmed halife ile on iki nakkaş tayin olunup gönderilmiştir. Vüsûl buldukta mezburların lazım olan yevmiyelerin vesâir kereste ve mühimmatların tedârik edüb istihdâm eylesin...’’¹²⁶

Mahfil Tavanı Ölçüleri;

2.90 m.× 5.30 m. Yükseklik; 4.00 m.

Câminin güneydoğu cephesinde bulunan üç sivri kemerli iki sütun üzerine oturan Hünkâr mahfili dikdörtgen şeklindedir.

Ustalıkla işlenmiş özgün kalem işi tezyinatını büyük oranda muhafaza eden hünkâr mahfili tavanı künde-kârî teknik üzerine çalışılmış olup merkezde on iki kollu yıldızın yer aldığı geometrik kompozisyonu (Resim 36 Çizim 17) ortada kalın yanlarda ince olmak kaydıyla üç sıra bordür çevrelemektedir.

Çiçeklerde lacivert, mavi, mercan kırmızısı, beyaz, kahverengi tonları kullanılırken zemin rengi olarak koyu kırmızı, siyah ve altın tercih edilmiştir. Tüm tavanda boyamalar kat kat tekniğine göre yapılmış olup renkler eşsiz bir uyum sergiler.

Bezemedeki tüm bulutlar ve rûmiler alçı kabartma tekniğiyle yapılmış olup üzerleri altın ile yaldızlanmış ve görkemli bir sanat ortaya koyulmuştur.

Merkezde yer alan pencin etrafı sarılma rûmili tepelik, gonca gül, penç ve yapraktan oluşan desenle çevrilidir (Resim 37 Çizim 18). Bir sonraki paftada altın zemin üzerine altta pençler ortada karanfil uç tarafında gonca gül ile tamamlanan bir buket işlenmiştir (Resim 38 Çizim 19).

Eşkenar altıgenlerde kapalı alan sarılma rûmi ile oluşturulurken içinde hatâyî kompozisyon yer alır. Kazayağını andıran bölümler bulutlarla doldurulmuş olup küçük beşgen paftalarda çarkıfelek tarzında bir bezeme görülür. Geri kalan geometrik paftalarda aynı düzende tezyin edilmiştir.

Ortadaki bu dikdörtgen alanı ilk sıradaki bordürde bir iplik hatâyî, bir iplik sencide rûmiler ve çınar yapraklı bezeme çevreler (Resim 39 Çizim 20).

İkinci bordürde bulut dilimleri bir dikdörtgen bir oval şekiller meydana getirir. Bu şekilleri çevreleyen bulutlar aynı zamanda şekilleri birbirine bağlar. Şekillerin içi hatâyî kompozisyonu ile aralarında kalan boşluklar ise lale, karanfil ve yapraklarla tezyin edilmiştir.

¹²⁶ Kâmil Su, *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Manisa Muradiye Câmi*, (İstanbul: Manisa Halkevi Yay. 1940), 14.

Üçüncü ve son bordürde bir iplik hatâyî, bir iplik hurdeli rûmi yer alır. Aralarda kalan boşluklar yapraklar ve kır çiçekleriyle doldurulup zarif bir süsleme meydana getirmişlerdir.

İki kare alandan oluşan tavanın diğer geometrik düzeni de aynı şekil ve tezyinata sahiptir.

Resim 34: Mahfil genel görünüm (Leyla Benek, 2018)

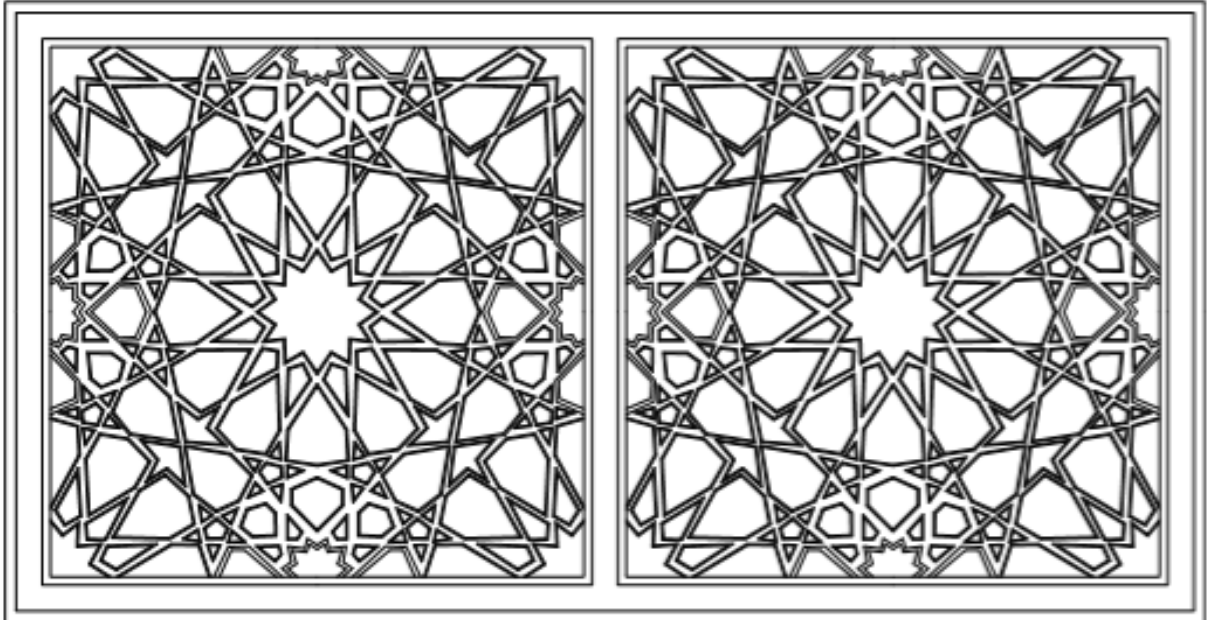

Resim 35: Mahfil alt tavanı orta göbek (Foto: Leyla Benek, 2018)

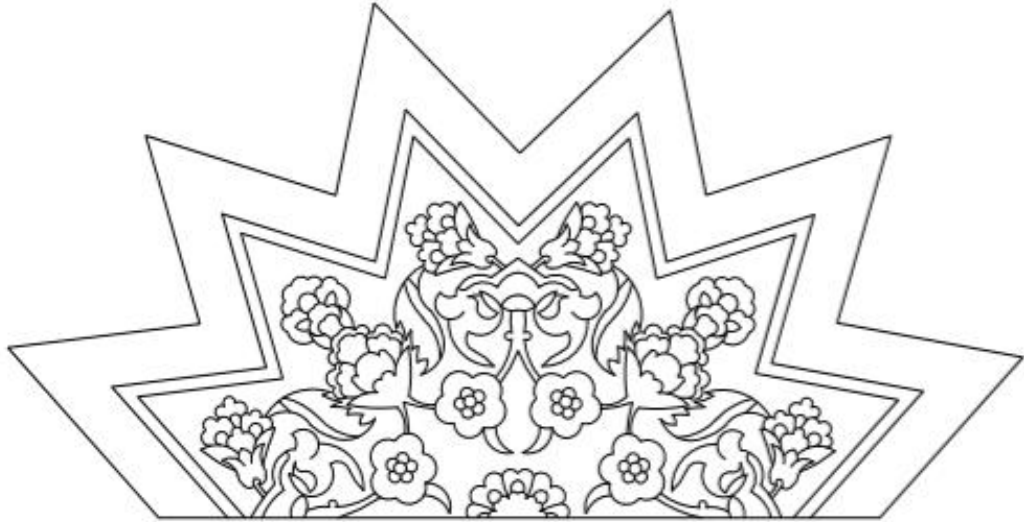
Resim 36: Mahfil alt tavanı (Foto: Mustafa Cambaz, 2012)

Çizim 17: Manisa Muradiye Câmi Mahfil Tavanı Geometri Çizimi (L. Benek, 2018)

Resim 37: Mahfil tavan göbek detay (Leyla Benek, 2018)

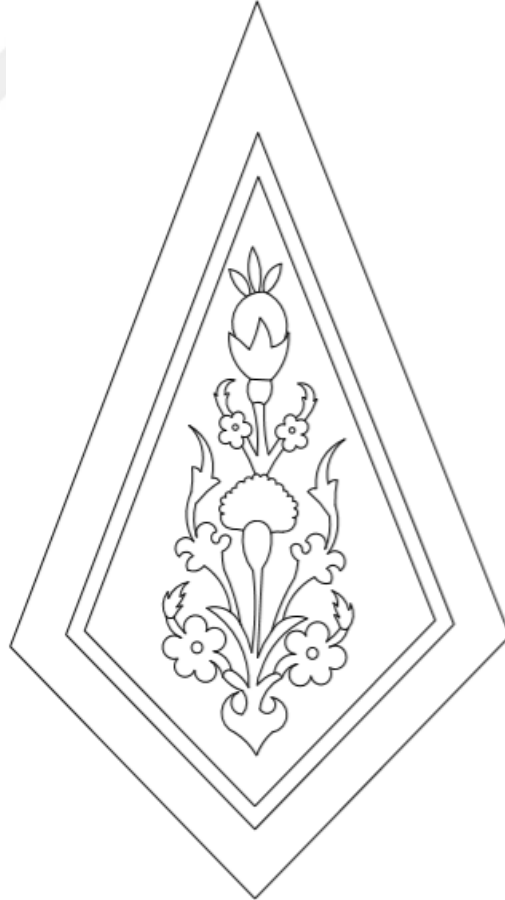

Çizim 18: Manisa Muradiye Câmi Mahfil Tavanı Göbek Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

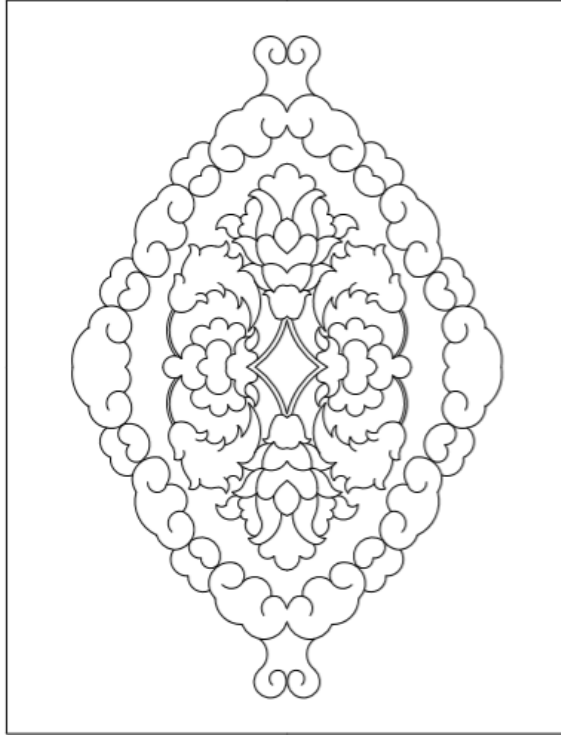
Resim 38: Mahfil tavan bir ucu sivri dörtgen pafta (Leyla Benek, 2018)

Çizim 19: Manisa Muradiye Câmi Mahfil Tavanı Bir Ucu Sivri Dörtgen Alan Çizimi (L. Benek, 2018)

Resim 39: Mahfil tavanı bordür detay (Leyla Benek, 2018)

Çizim: 20: Manisa Muradiye Câmi Mahfil Tavanı Bordür Detay Çizimi (L. Benek, 2018)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kündekâri teknik ile sanatın, geometri ile estetiğin ustalıkla bir araya geldiği bir ahşap sanatıdır. Ahşap işçiliğinde gerek dayanıklılık gerekse sanatsal açıdan eşsiz bir örnek olan kündekâri tekniği daha çok minber, kürsü, kapı ve pencerelerde uygulanmıştır. *Hakiki* ve *Taklit* kündekâri olmak üzere iki ana başlıkta incelenir. Bu tekniğin *taklit* kündekâri kısmına giren *yapıştırma* kündekâri tekniğiyle yapılmış olan mahfil tavanları tespit edilebildiği kadarıyla; İstanbul Eminönü Rüstem Paşa, İstanbul Kadırga Sokullu Mehmed Paşa, İstanbul Üsküdar Atik Valide Sultan ve Manisa Muradiye câmilerinde bulunmaktadır. Mimar Sinan eseri olan bu câmiler kündekâri tekniğiyle kalem işi sanatını birleştirmiş ve eşsiz bir sanat ortaya konmuştur.

Erken Osmanlı dönemi ahşap sanatında fazla ilgi görmeyen çiçek motifleri XVI. yüzyıldan itibaren daha sık kullanıldı. Klasik dönem olarak isimlendirdiğimiz bu yüzyılda süsleme sanatı zirveye ulaştı. Bunların yanı sıra Selçuklu döneminde uygulanan *kündekâri* tekniği bu dönemde daha bir önem kazandı.

Osmanlı süsleme sanatında ahşap üzeri kalem işlerinin genel olarak el değmeyecek yüksekliklerde ve iç mekânlarda uygulandığı görülür. Bu sayede eserler daha iyi korunmuş ve sonraki asırlara ulaşabilmiştir. XVI. yüzyıl dönemi eseri olan tez konusu câmilerdeki mahfil tavanları, bozulmaya uğramadan bize kadar ulaşıp devrin özelliklerini yansıtmayı başarmıştır.¹²⁷

XVI. yüzyıl ahşap üzeri kalem işleri, renk, malzeme zenginliği, motiflerdeki çeşit ve yoğun altın kullanımı ile o devrin ihtişamını gözler önüne serer.

Mahfil Tavanlarının Teknik Özellikleri

İncelenen mahfil tavanlarının yapıştırma kündekâri tekniğiyle yapılmış olduğu görülür. Aynı döneme ait kalem işiyle tezyin edilmiş ahşap mahfil tavanlardan bu yönleriyle ayrılır. Ahşap tavan tekniklerinden biri olan çıtakâri tekniği yek pare bir veya birkaç ahşap parça üzerine çıtaların geometrik şekiller verilerek çakılmasıyla oluşurken yapıştırma kündekâri tekniğinde her bir geometrik parça yan yana getirilerek aralarına lamba adı verilen çıtaların yerleştirilmesiyle kompozisyon tamamlanır.

¹²⁷ Candan Nemlioğlu, "Üsküdar Atik Valide Câmi Özgün Kalem İşleri ve Türk İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, (2003): 65.

Geometrik şekillerin çizilmesi için matematiksel bilgi ve ölçümler gerekmektedir. Klasik sekiz kollu yıldız şemalı bir kompozisyonu çizebilmek için birçok yöntem vardır, bunlardan biri de kenar ortalarından ve köşelerinden birer çizgi çekilmiş kare içine çizilen bir daire ve daire içinde iki eşit karenin ve yardımcı çizgilerin çizilmesiyle elde edilir.¹²⁸

Geometrik şekillerden müteşekkil olan tavanlar; Atik Valide Sultan Câmî sol mahfil tavanı dışında on iki kollu yıldız düzeneğine sahiptir. Geometrik şekiller merkezde aynı sayıda yıldız kollarıyla başlamasına rağmen farklı şekillerin oluşmasıyla devam eder. Merkezdeki on iki kollu yıldızları sırasıyla dörtgen, altıgen ve sekizgenler çevreler. Bu şekillerin birim hücrelerinin simetrisi alınarak sonsuz sayıda çoğaltılabilir. Bu sonsuzluk betimlemesi, İslam dininin tanrı tasavvurundaki sonsuzluk vurgusu olarak yorumlanmıştır.

Kullanılan Boyalar

XVI. yüzyıl kalem işi sanatında desenler uygulanmadan önce yüzeyin düzgün hale getirilmesi için astar bir tabaka kullanılmıştır. Bu tabaka ahşabın ömrünü uzatırken boyaların daha kolay sürülmesini ve parlak görünmesini sağlamıştır.¹²⁹

Tavanlarda klasik boyama ve edirnekârî teknikleri uygulanmış olup doğal boyalar kullanılmıştır. Bütün tavanlarda bol miktarda altın (varak) kullanımı dikkat çeker. Rüstem Paşa Câmî mahfil tavanlarında bulutların içlerinde, ayırma rûmilerde, selvi ağaçlarda; Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil tavanı ayırma ve tepelik rûmilerde, bordür rûmi ve hatâyîlerde, paftaları ayıran lamba (çıtta) içleri ve bazı bölümlerde zemin rengi olarak; Atik Valide Sultan Câmî mahfil tavanlarında tepelik rûmi, çiçek meşimeleri, tomurcukları, hançer yapraklar ve lamba içerinde; Manisa Muradiye Câmî mahfil tavanında ise rûmilerde, lambalarda ve beşgen pafta içleri zemin rengi olarak, altın kullanımına yer verilmiştir. Altın Sokullu Mehmed Paşa Câmî, Atik Valide Sultan Câmî ve Manisa Muradiye Câmî mahfil tavanlarında bazı bölümlerin zemin rengi olarakta kullanılmıştır.

---

¹²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz; Eric Broug, *İslam Sanatında Geometrik Desenler*, çev: Y. Darbaz Karaca, (Klasik Yay., 2016), s. 31-32.

¹²⁹ Candan Nemlioğlu, "Süleymaniye Câmî ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Türbesindeki Kalem İşlerinin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Süleymaniye Sempozyumu*, (İstanbul: Kocav Yay., 2010), 505.

Lacivert, kırmızı ve altın tavanlarda ortak olan renklerdir. Bu renklerin yanı sıra Manisa Muradiye Câmii'nde mavi tonları, Atik Valide Sultan Câmii'nde kahverengi ve yeşil rengi bulunmaktadır. Tavanlarda alçı kabartma olan kısımların hepsi altın ile tezyin edilmiştir.

Kompozisyon Özellikleri ve Motifler

Mahfil tavanları kalem işi tezyinat yönünden incelendiğinde kompozisyonlarda; penç, hatâyî, gonca gül, rûmi çeşitleri, yaprak çeşitleri, bulut, selvi ağacı, narçiçeği ve yarı üsluplaştırılmış çiçekler –sümbül, karanfil, lale- olmak üzere on bir farklı desenin yer aldığı görülür.

Rûmi çeşitlerinden sencide, hurde, sarılma rûmiden tepelik rûmi (katalog no: 3.1.4), çiçekli (işlemeli) rûmi (katalog no: 3.1.2)'de bulunurken, ayırma ve tepelik rûmiler tavanların ortak özellikteki bezemeleridir.

Sade/ küçük yapraklar, iri dişli ve kıvrımlı yapraklar tavan süslemelerinin ortak unsurlarıdır. Yarı üslûplaştırılmış çiçeklerin yaprakları ise kendi asıl yapraklarıyla birlikte çizilmiştir (katalog no: 3.1.4).

Tavanlarda kullanılan desenler birbirleriyle benzerlik göstermekle birlikte ayrıldığı yönler de vardır. Üç câmide (katalog no: 3.1.1, 3.1.2, 3.1.3) hatâyî, penç, yaprak, bulut ve rûmi gibi klasik desenler kullanılmışken Manisa Muradiye Câmii'nde (katalog no: 3.1.4) bunların yanı sıra yarı üslûplaştırılmış –karanfil, sümbül ve lale- desenler de kullanılmıştır. Manisa Muradiye Câmii mahfil tavanının bir diğer özelliği biri geniş ikisi dar olmak üzere üç bordürle çevrili olmasıdır. Geniş bordürde yer alan bulutlarla çevrili alanların içleri hatâyîlerle süslenirken dışları karanfil, lale ve goncagül motifleriyle bezenmiştir.

Atik Valide Sultan Câmii mahfil tavanlarında beş farklı hatâyî deseni bulunmaktadır (katalog no: 3.1.2). Bu desenler diğer câmii tavanlarındaki hatâyîlerle benzeşir ancak, hiçbir motif birbirinin aynı değildir.

Üç tavanın (katalog no: 2.1.2, 3.1.3, 3.1.4) bordüründe bir iplik rûmi bir iplik hatâyî s şeklinde kıvrılarak alanı çevrelerken Rüstem Paşa Câmii mahfil tavanı bordürlerinde desenler geometrik şekiller içine işlenmiştir.

Mahfil tavanı motifleri 1/2, 1/4, 1/8, 1/12 simetriyle çizilmiştir.

Bulut motiflerinden Rüstem Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa mahfil tavanı göbeğinde dolantı bulut, Manisa Muradiye Câmi bordür içinde ise ayırma bulut motifi kullanılmıştır (katalog no: 3.1.1, 3.1.2, 3.1.4).

Mahfil tavanları, aynı yüzyıl eserleri olan Edirne Selimiye Câmi müezzin mahfili ve İstanbul Topkapı Kara Ahmet Paşa Câmi müezzin mahfili motifleriyle benzerlik gösterir.

Yapıştırma künde-kâri tekniği ile yapılmış mahfil tavanlarında üslup ve bezeme benzerlik gösterse de kompozisyonlar tamamen birbirinden farklıdır. Motifler birbirinin kopyası değil her biri özgün çalışmalardır.

SONUÇ

Yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda XVI. yüzyıl Osmanlı Dönemi'nde (Anadolu'da) yapıştırma künde-kâri tekniğiyle yapılmış mahfil tavanlarının sadece teze konu olan tavanlar olduğu tespit edildi.

Kaynaklarda söz konusu mahfil tavanlarının nakkaşları için farklı isimler verilmiştir. Kesin olan bilgi ise Manisa Muradiye Câmî süslemeleri için III. Murad Han'ın fermanıyla saray nakkaşhânesinden Mehmed Halife'nin gönderildiğidir. Mahfil tavanlarının üslup özellikleri ve bezeme unsurundaki benzerlik sanatçılarının da aynı olduğu düşüncesini güçlendirmektedir.

Hurdeli, sencide, ayırma, işlemeli rûmi gibi rûmi çeşitleri, hatâyî, penç, hançer yapraklar, karanfil, lale, bulut gibi motiflerin büyük bir ustalıkla işlenmiş olması ustalarının bu konuda mahir olduklarına ve saray nakkaşhânesinde yetişmiş olduklarına işaret eder.

Yapıştırma künde-kâri tekniği ile yapılmış mahfil tavanlarında üslup ve bezeme benzerlik gösterse de kompozisyonlar tamamen birbirinden farklıdır. Motifler birbirinin kopyası değil her biri özgün çalışmalardır.

Mahfil tavanları XVI. yüzyılın özgünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır ancak, Atik Valide Câmî ve Manisa Muradiye Câmîi'nde düşen ahşap paftaların yerine ya boş bir ahşap yapıştırılmış veya üzeri yağlı boya ile boyanmıştır (katalog no: 3.1.3, 3.1.4). Sokullu Mehmed Paşa Câmî mahfil tavanı renkleri büyük ölçüde solmuş ve boyalar yer yer dökülmüştür (katalog no: 3.1.2).

Türk-İslam sanatı içinde ince bir işçilik ve eşsiz örgelere sahip bu tavanlara hak ettiği ilgi ve özenin gösterilmesi gerekmektedir.

Bu eserlerin koruma ve onarımı yapılırken sanat tarihçilerinden yardım alınmalı, ağaç işi eğitimcileri ve kullanılan boyalar ve diğer malzemelerin nitelik ve niceliklerinin belirlenmesi için kimyagerler hazır bulundurulmalıdır.

Bu tez çalışması sonucunda görülen şudur ki, araştırmalar yapıldıkça tezyini sanatlarda köklü ve zengin olan kompozisyonlar net bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Geçmişin bu köklü mirasına sahip çıkmak ve onarımdan önce bu eserlerin bakımı ve korunmasıyla sorumlu olan câmî görevlilerine kısmî de olsa sanat tarihi eğitiminin verilmesi gerekmektedir. Bu sayede kopyası dahi olmayan bu tavanların yanlış kullanımdan kaynaklı (ahşap üzeri kalem işleri bulunan tavanları floresanla aydınlatma,

elektrik kablolarını tutturmak için kalem işi tavanlar üzerine çiviler çakma gibi) bozulmaların önüne geçilebilir.

KAYNAKÇA

- Akar, Azade ve Cahide Keskiner. *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*. İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yay. 1978.
- Aksu, Hatice. "Rûmi Motifinin Kökeni". Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, 1998.
- Arseven, C. Esad. *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1971.
- Arslançan, Haldun. "Değerini Bilmediğimiz Kündekâri". *Antik ve Dekor*, sy. 26, (1994): 68-71.
- Aslanapa, Oktay. "Türk Halılarında Hayvan Postu Motifleri", İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953.
- Aslanapa, Oktay. *Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Aslanapa, Oktay. *Mimar Sinan*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011.
- Barışta, H. Örcün. *Türk El Sanatları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2015.
- Baysal, A. Fuat. "Eşrefoğlu Câmî Ahşap Üzeri Kalem İşleri" *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Baysal, A. Fuat. "Türk Tezyinatında Kalem İşleri". *Klasik Sanatlar Yıllığı*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Baysal, A. Fuat. *Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri*, Konya: Palet Yay. 2018.
- Bozer, Rüstem. "15. Yüzyılın Ortasına Kadar Anadolu Türk Sanatında Ahşap Kapılar". Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi ABD, 1992.
- Bozer, Rüstem. *Eğri Kesim Tekniğine Anadolu'dan Bir Örnek: II. Kılıçarslan Türbesi'nin Ahşap Kapı Kanatları*. Ankara: Vakıflar Genel Müd. Yayınları. 1992.
- Bozer, Rüstem. "Ortaçağ Anadolu Türk Ahşap Sanatında Kündekâri Tekniği", *Türkler* 7. Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Bozer, Rüstem. "Ahşap Sanatı" *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* 2. Ed. Ali Uzay, Kenan Bilici. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Biröl, İnci A. "Altın Varak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 541-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

- Biol, İnci A. ve Çiçek Derman. *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. İstanbul: Kubbealtı, 2007.
- Broug, Eric. *İslam Sanatında Geometrik Desenler*. Çev: Y. Darbaz Karaca. Klasik Yayınları. 2016.
- Cansever, Turgut. *Kubbeyi Yere Koymamak*. İstanbul: Timaş Yayınları. 2012.
- Cübran, Mesud. *Er-Raid (Mu'cemLügavi)*. Beyrut: Daru'l-İlmi'l-Melayin, (t.y.). Muhammed Hayr Ebu Harb, *Mu'cemu'l-Medresiy*. Suriye: Vizaretü't-Terbiye, 1985. Hasan Said el-Keramiy, *El-Hadi İla Lugati'l-Arab*. Lübnan: Daru Lübnan, 1992.
- Coşkun, Betül. "15. Yy. İle 20. Yy. Arasında Türk Tezhip Sanatında Gül Motifi". Yüksek lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2007.
- Çelebi, Sâî Mustafa. *Yapılar Kitabı:Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye*, Haz. Hayâti Develi, Samih Rifat. İstanbul: 2002.
- Çetinkaya, Hatice. "Klasik Dönem Osmanlı Câmilerinde Ergonomi". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Dade, Muhammed Velid. *Mefhumu'l-Melik fi'l-Mağrib*, Mısır: Daru'l-Kitabi'l-Mısriyyi. (t.y).
- Demiriz, Yıldız. "Sinan'ın Mimarisinde Tezyinat", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür Hizmeti. İstanbul: 1988.
- Derman, Çiçek. "Şahkulu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 283-284. İstanbul: TDV Yayınları. 2010.
- Dihhuda, Ali Ekber. *Lugatnâme-i Dihhuda*, Tahran: Müesse-i İntişarat-u Çap-i Danişgâh-i Tehran, 1998.
- Doğru, Mehmet. *Eminönü Câmileri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Eminönü Şubesi, 1987.
- Düzenli, Halil İbrahim. "Sedefkar Mehmed Ağa", *İslam Düşünce Atlası*, Ed. İ. Halil Üçer. 1152-1154. İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2017.
- Ebu harb, Muhammed Hayr. *Mu'cemu'l-Medresiy*. Suriye: Vizaretü't-Terbiye, 1985.
- El-Keramiy, Hasan Said. *El-Hadi İla Lugati'l-Arab*. Lübnan: Daru Lübnan, 1992.
- Esin, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2004.
- Gülcan, Enes. "Atik Valide Câmi ve Külliyesi", *İslam Düşünce Atlası*, Ed. İ. Halil Üçer 1008-1012. İstanbul: İlmi Etüdler Derneği, 2017.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları, 2010.
- İbn Manzur. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadır. 1990.
- İrteş, M. Semih. "Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını" *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını*, Ankara: 1985. 425-431.
- İrteş, Semih. "450 Yıllık Kalem İşleri", *Art Decor 4*, sayı 44, (1996): 76-82.

- Kantarcıoğlu, Serda. "Ahşap Üstü Kalem İşi Bezemelerin Koruma Yöntemleri". *Türkiyemiz*, sayı 68. (1992): 34-53.
- Karamağaralı, Haluk . "Çorum Ulu Câmiiindeki Minber". *Sanat Tarihi Yıllığı*, sayı 1. (1965): 120-129.
- Karpuz, Haşim . "Anadolu Selçuklu Mimarisi". Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Kerametli, Can. "Osmanlı Devri Ağaç İşleri, Tahta Oyma, Sedef, Bağa ve Fildişi Kakmalar". *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 4 (1962): 5-13.
- Keskiner, Cahide. "Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler". Ankara: 2002.
- Koç, Sabiha Bayhan. *Rûmi Çizim ve Teknikleri*". İstanbul: İlke Kitap, 2015.
- Kök, Bahaattin. "Mahmud Nureddin Zengi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 259-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kuran, Aptullah. *Mimar Sinan*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları 1986.
- Mesud, Cübran. *Er-Raid (Mu'cemLügavi)*. Beyrut: Daru'l-İlmLi'l-Melayin.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Mülayim, Selçuk. *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Nemlioğlu, Candan. "Ahşap Mahfil Tavanlarımız". *İlgi*. sayı 37. (1986). 31-35.
- Nemlioğlu, Candan. "Türk Kültüründe Nakışlı Ahşap Tavan Geleneği". (t.y.). (y.y.).
- Nemlioğlu, Candan. "Göçeli (Gökçeli) Câmî". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri I*. Konya (2002): 117-136.
- Nemlioğlu, Candan. "Üsküdar Atik Valide Câmî Özgün Kalem İşleri ve Türk İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Üsküdar Sempozyumu I*, (2003): 59-89.
- Nemlioğlu, Candan. "Kastamonu Kasaba Köyü Mahmut Bey Câmî Kalem İşi Bezemeleri ve Osmanlı Bezeme Sanatına Etkileri", *13. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. (2009): 463-471.
- Nemlioğlu, Candan. "Süleymaniye Câmî ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Türbesindeki Kalem İşlerinin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri", *Süleymaniye Sempozyumu*, İstanbul: Kocav Yayınları. 2010.
- Oral, M. Zeki, "Anadolu'da Sanat Değeri Olan Ahşap Minberler Kitabeleri ve Tarihçeleri". *Vakıflar Dergisi*, sayı 5 (1962): 28-34.
- Osman, Muhammed Abdu's-Settar. *Mevsu'atü'l-İmarati'l-Fatımiyyeİmaratü'l-Meşahidve'l-GubabFi'l-Asri'l-Fatımiyyi*. Kahire: Dâru'l-Kahira, 2006.
- Öney, G. "Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri Ahşap Teknikleri". *Sanat Tarihi Yıllığı 3*, sayı 1 (1970): 135-139.
- Özcan, Yılmaz. "Türk Tezhip Sanatı", *Türkler*, 12, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, 300-307. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002.
- Özsoy, Hamide Nur. "Tezhip Sanatında Kullanılan Bitkisel Motiflerin Kökenleri". Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmed Üniversitesi, 2013.

- Parlatır, İsmail, N. Gözaydın, H. Zülfikar. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1998.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları, 2006.
- Saatçi, Suphi. "Sai Mustafa Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35: 539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Sögütlü, C. "Bazı Yerli Ağaç Türlerinin Kündekâri Yapımında Kullanım İmkânları". Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2004.
- Su, Kâmil. *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Manisa Muradiye Câmi*, İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1940.
- Şeriatî, Ali. *Sanat*. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Tanıncı, Zeren. "Nakkâşhane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32: 331-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tanman, M. Baha. "Atik Valide Sultan Külliyesi". *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1. sayı 2 (1988): 3-13.
- Tanman, M. Baha. "Hünkâr Mahfilleri". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 4: 102-104. 1994.
- Tanman, M. Baha. "Mahfil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27: 331-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tanman, M. Baha. "Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 360-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ünver, A. Süheyl. *Müzezzeh Karamemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Ünver, A. Süheyl. *Türk Süsleme Sanatları*. Ed. Yasin Beyaz. İstanbul: İşaret Yayınları, 2010.
- Vefik Paşa, Ahmet. *Lehce-i Osmâni*. Haz. Recep Toparlı. Ankara: TDK Yayınları, 2000.
- Yücel, Erdem. "Selçuklu Ağaç İşçiliği". *Sanat Dünyamız* 2. sayı 4. (1975): 3-5.
- Yücel, Erdem. "Türk Mimarisinde Ağaç İşleri". *Arkitekt* 87. (1978): 21-26.
- Yücel, Erdem. "Edirnekâri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 10: 449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yücel, Erdem. "Manisa Muradiye Câmi ve Külliyesi". *Vakıflar Dergisi* 7, (t.y.). 207-214.
- Yücel, Erdem. "Kündekâri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26: 553-554. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

İnternet Kaynakları

Akgün, Banu. "*Türk Süsleme Sanatında Hatâiler*". Erişim tarihi: 05 Şubat 2019.

<https://tr.scribd.com/document/331537767/AKGUN-Banu-TURK-SUSLEME-SANATINDA-HATA%C4%B0LER-pdf5> .

Dündar, Abdülkadir. "16. Yüzyıl Bazı Osmanlı Mimarları".Erişim tarihi; 18 Ekim 2018,

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/724/9149.pdf>.

Cambaz, Mustafa. Erişim tarihi; 09 Aralık 2018, <http://www.mustafacambaz.com/> .

